

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N 5 (5)

Dubai 2016

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 5(5), 2016**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC
WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition address: Dubai Silicon Oasis
Headquarters Building 4th Floor, C & D
Wing, Dubai Silicon Oasis, Dubai, UAE
Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international cooperation TK
Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, Kornienko V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Bashnyanin G.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Barsky Y. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shvets N. R.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shevchuk A. V.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Vdovenko N. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Zahorna T. O.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Hrapkina V. V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Babenko A.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Orehovsky V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Yuriy M.

Doctor of Historical Sciences,
Bezarov O.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Tsyganenko L. F.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Roebuck Igor Y.

Doctor of Historical Sciences,
Nikitenko K. V.

Doctor of Philosophy, Alatoon
Mohammad Fayiz Ahmad

Doctor of Philosophy, Professor,
Chikarkova M.

Doctor of Philosophy, Professor,
Andriyenko O. V.

Doctor of Philosophy, Dulyk P. G.

Doctor of Political Sciences, Professor,
Tkach O. I.

Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, Denysyuk S. G.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Belmaz Y. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Vlasenko K. V.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Prima R. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Kozhevnikov V. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Tarnopolskyi O. B.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Poluboiaryna I. I.

Doctor of Psychology, Professor,
Volzhentseva I.

Doctor of Medicine, Professor,
Bocharov V. A.

Doctor of Medicine, Professor,
Peklina G. P.

Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, Zhalko-Titarenko V.

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Baranowski V. M.

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Gogo V. B.

Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E.

Doctor of Law, Professor, Gumin A. M.

Doctor of Engineering Sciences, Alatoon
Mohammad Fayiz Ahmad

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL AND TECHNICAL SCIENCES

УДК 330.3:328.185

ВИЯВЛЕННЯ ВПЛИВУ ТІНІЗАЦІЇ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

кандидат економічних наук, доцент Верстяк О.М.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна,
Чернівці

Досліджено категорію «конкурентоспроможність країни». Показано два протилежні підходи на роль тінізації як процесу сучасної глобальної економіки. Виокремлено ієрархічні рівні тінізації. Вивчено специфічні принципи існування та розвитку тіньової економіки. Виявлено вплив тінізації на конкурентоспроможність національної економіки.

Ключові слова: тінізація; суб'єкти тіньової економіки; ієрархічні рівні тінізації; конкурентоспроможність національної економіки.

PhD, Associate professor, Oksana Verstyak Identifying the effect of shadowzation on the competitiveness of the Ukraine's national economy/ Chernivtsi Trade and Economics Institute of the Kyiv National Trade and Economics University

The author conducts a research of the country competitiveness category. The article shows two opposite approaches to the role of shadowzation as a process in the modern global economy. Distinguishes hierarchical levels of shadowzation. They studied specific principles of the existence and development of the shadow economy. Identifies the shadowzation effect on the national economy competitiveness.

Key words: shadowzation; shadow economy subjects; hierarchical levels of shadowzation; competitiveness of the shadow economy.

Постановка проблеми. Тіньова економіка як явище та процес притаманне усім країнам і впливає на конкурентоспроможність національної економіки. Проявляється це у дискредитації конкурентних ринкових механізмів; націлюванні на знищення конкуренції як такої; збільшенні масштабів діяльності; географічній, ресурсній, видовій та виробничій диверсифікованості; інвестиційній експансії.

Сучасні суб'єкти тіньової економіки, концентруючи науково-технологічні, виробничі, фінансові ресурси, демонструють гнучке пристосування до ринку, сприяють зростанню продуктивності праці, становленню ефективного корпоративного менеджменту.

Водночас, зростання рівня тіньового сектору призводить до посилення протиріч між інтересами учасників тіньової економіки та урядом країни, провокує економічні, соціальні і правові конфлікти. Секторальна олігополія і монополія суб'єктів тіньової економіки дискредитує конкурентні ринкові механізми, посилює нееквівалентність обміну, нерівномірність і диспропорційність розвитку. Це стосується України, рівень тінізації економіки якої є вкрай високим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тінізації досліджували в своїх роботах такі зарубіжні та вітчизняні науковці як: В. Дрьомін [1], Г. Задорожний [2], П. Іващенко [3], С. Ковальов [4], Ю. Латов [4], С. Тютюнникова [2], Ф. Шнайдер [5] та ін. Питанням національної конкурентоспроможності присвячено праці: Л. Антонюк [6], Д. Лук'яненка [7], А. Поручника [7], І. Школи [8] та багатьох інших. Разом з тим, існує потреба в подальшому дослідженні

взаємопов'язаних проблем тінізації та конкурентоспроможності національної економіки, зокрема і України. В умовах загострення глобальної конкурентної боротьби суттєво актуалізується питання зменшення рівня тіньової економіки. Дослідження тінізації в сучасних умовах вимагає переходу до нових методологічних схем та використання актуального аналітичного інструментарію для забезпечення цілісного системного уявлення про вплив тінізації на конкурентоспроможність національної економіки.

Метою статті є дослідження ролі тінізації як процесу сучасної глобальної економіки і виявлення її впливу на конкурентоспроможність національної економіки. Для досягнення мети у статті передбачено виконання таких **завдань**:

- дослідити категорію «конкурентоспроможність країни»;
- обґрунтувати проблему підвищення конкурентоспроможності через вплив тінізації;
- систематизувати підходи щодо виявлення впливу тінізації на конкурентоспроможність національної економіки України;
- визначити роль тінізації як процесу сучасної глобальної економіки;
- конкретизувати масштабність процесу тінізації;
- виявити вплив тінізації на конкурентоспроможність національної економіки.

Матеріали та методи. Теоретичну та методологічну основи дослідження становлять загальнонаукові методи, поєднання методів системного та логіко-послідовного аналізу, аналізу і синтезу, прогнозування. Основним джерелом інформації є дослідження вітчизняних і зарубіжних економістів.

Результати дослідження. Підвищення національної конкурентоспроможності є однією з найбільш важливих проблем

уряду в кожній країні. На думку багатьох дослідників, міжнародна конкурентоспроможність країни – це здатність країни створити таке національне бізнес-середовище за умов вільного справедливого ринку, в якому вітчизняні товаровиробники можуть постійно розвивати свої конкурентні переваги, займати й утворювати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку завдяки потужному економічному потенціалу, що забезпечує економічне зростання економіки на інноваційній основі, розвинутій системі ринкових відносин, володінню значним інтелектуальним капіталом та інвестиційними ресурсами, гнучким реагуванням на зміну світової кон'юнктури та, відповідно до цього, диверсифікацією виробництва, максимально відстоюючи реалізацію національних інтересів заради економічної безпеки та високих стандартів життя населення [6, с. 104- 105].

Категорія «конкурентоспроможність країни» характеризує ефективність діяльності державних органів влади щодо формування сприятливих економічних, політичних, соціальних та інших умов для сталого розвитку країни і забезпечення добробуту її громадян [9]. Тобто, на нашу думку, конкурентоспроможною слід вважати таку країну, яка є привабливою для життя і забезпечує високі життєві стандарти. Слід додати, що жодна країна не може бути конкурентоздатною в усьому.

Проблема підвищення конкурентоспроможності будь-яких економічних систем, у тому числі і національних економік, поставала перед науковцями неодноразово. Втім, виявлення впливу тінізації на конкурентоспроможність національної економіки України актуалізується у сучасних умовах і вимагає нових адекватних розробок за такими векторами як: по-перше, методологія оцінки впливу тінізації на конкурентоспроможність національної економіки [10]; по-друге, виявлення впливу тінізації на конкурентоспроможність

національної економіки; по-третє, експлікація методологічних підходів щодо оцінювання тінізації з позиції впливу на конкурентоспроможність національної економіки.

На наш погляд, існують два протилежні підходи на роль тінізації як процесу сучасної глобальної економіки:

- По-перше, тінізація є процесом, який розвивається в конкретній національній економічній системі, впливає на середовище країни, ринкові відносини. Аргументами стають відмінності у відсотковому рівні тіньової економіки, що є результатом впливу національних особливостей тієї чи іншої країни; різної структури економіки; специфічних її рис. За цією логікою середовище країни, економічна ідеологія, соціальні пріоритети та інші фактори справляють основний вплив на форми прояву тіньової економіки.

- По-друге, тінізація є незалежним фактором на економічній арені. Тобто, національні держави є анахронізмом, що лише спричиняє політичну фрагментацію. А тінізація розглядається як незалежний процес, що конкурує з легальним сектором та навіть переважає його за силою та важливістю. Значним аргументом на підтримку такої ситуації вважаємо монопольні об'єднання, що ще більше підривають значення держави.

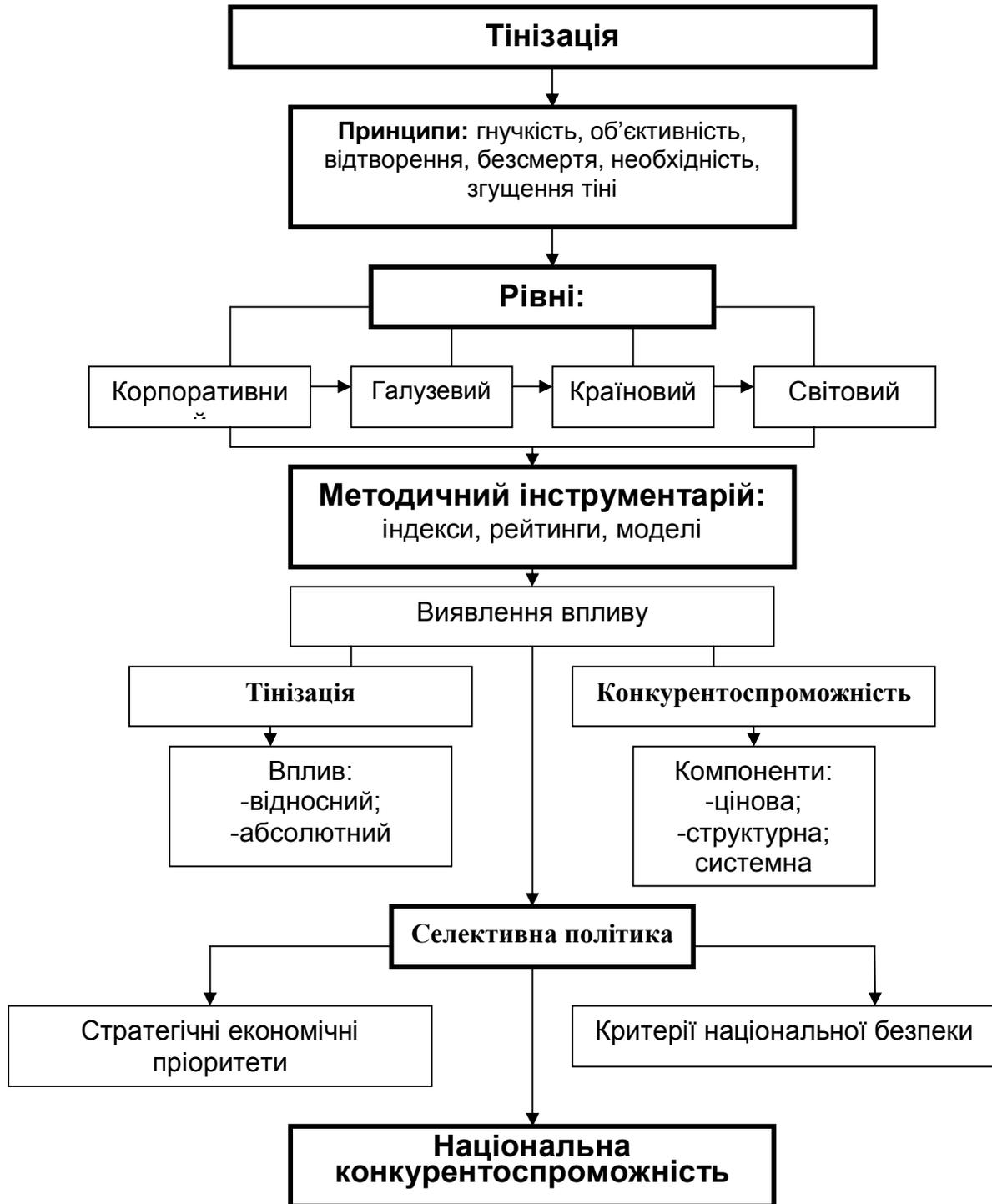
Тіньовій економіці притаманні свої специфічні принципи існування та розвитку: об'єктивності (незалежності від бажання держави ліквідувати її); необхідності (тінь – це імунітет економіки до державного втручання в період економічних криз); безсмертя (це все рівно, що боротися з власною тінню); гнучкості (вона швидше за офіційну реагує на зміни, точніше прогнозує ринкову кон'юнктуру); відтворення (самовідтворення); згущення тіні (її властивість до криміналізації) [11].

Економічні концепції досліджують тіньову економіку на глобальному, макро- і макрорівнях, а також в інституціональному аспекті. Інституціональний рівень аналізу обирає центром дослідження соціально-економічні інститути тіньової економіки, тобто систему формальних і неформальних правил поведінки й санкцій певного різновиду, і зокрема кримінально-правового характеру [1].

Важливим моментом є конкретизація масштабності процесу тінізації, виокремивши **такі ієрархічні рівні, як: мікро- (корпоративна тінізація); макро- (країнова тінізація); мезо- (галузева тінізація); глобальний рівень (світова тінізація).** Так сукупність ієрархічних рівнів тінізації створює системну тінізацію.

Дослідження тінізації в сучасних умовах вимагає переходу до нових методологічних схем та використання актуального аналітичного інструментарію для забезпечення цілісного системного уявлення про ключові фактори її впливу на конкурентоспроможність національної економіки з врахуванням стратегічних економічних пріоритетів та критеріїв національної безпеки (рис. 1.).

Вплив тінізації через принципи (об'єктивність, гнучкість, відтворення, безсмертя, необхідність, згущення тіні) в усіх своїх вимірах (корпоративний, галузевий, країновий та світовий), з позиції формування адекватної стратегії посилення конкурентоспроможності національної економіки України корелює із: відповідним критичним рівнем тіньової економіки; високотехнологічним розвитком пріоритетних галузей; селективною але не вибірковою державною підтримкою експортно-орієнтованих українських підприємств; оптимізацією регулятивної системи України (Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. [12], Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. [13], Закон України «Про банки і банківську діяльність»

Рис. 1. Виявлення впливу тінізації на конкурентоспроможність національної економіки (розроблено автором)

від 07.12.2000 р. [14], Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. [15], Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. [16], Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [17]) та уніфікацією законодавства зі

світовими; удосконаленням управління державною власністю; оптимальним ступенем відкритості та готовності національної економіки до високого конкурентного статусу з урахуванням інтересів національної безпеки.

Висновки. Нестабільна політична обстановка, інвестиційна вибірковість суб'єктів господарювання, сповільнення темпів економічного розвитку, посилення офшоризації у зовнішньоекономічній сфері загрожує вітчизняній економіці збільшенням рівня тінізації, структурною деградацією. Втім, у перспективі, залежно від ефективності державної конкурентної політики та оптимізації регулятивної системи України, уможливлується перехід від тіньової до легалізованої економіки, від локального до системного її регулювання, від відпливу капіталу до його реінвестування в українську економіку.

Література:

- 1. Дрьомін В.М. Формування тіньової економіки у сфері господарської діяльності як соціального інституту [Електронний ресурс] / В.М. Дрьомін – Режим доступу: <http://criminology.opua.edu.ua/?p=473>.*
- 2. Задорожний Г.В. Економічна безпека і тіньова економіка / Задорожний Г.В., Іващенко П.А., Тютюнникова С.В. – Харків. – 2000. – С.206.*
- 3. Іващенко П.О. Механізм впливу тіньової економіки на економічну безпеку підприємницької діяльності в Україні [Електронний ресурс] / П.О. Іващенко, М.М. Дудін - Режим доступу: http://www.confcontact.com/20111222/2_ivashenko.php.*
- 4. Латов Ю.В. Теневая экономика: науч.пособие / Ю. Латов, С. Ковалев. – М.: «Норма», 2006. – 336 с.*

5. *F. Schneider Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015 / F. Schneider/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL :<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>. – Назва з екрану.*
6. *Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: монографія / Антонюк Л.Л. – К. : КНЕУ, 2004. – 273 с.*
7. *Лук'яненко Д.Г. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. – Т.1 / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.; За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2006. – 816 с.*
8. *Трансформації в глобальній економіці та Україна : монографія / І.М. Школа, О.В. Бабінська, А.А. Вдовічен, О.В. Михайловська, Є.М. Галушка; ред.: І.М. Школа, О.В. Бабінська; Київ. нац. Торг.-екон. ун-т. – Чернівці: Друк Арт, 2014. – 415 с.*
9. *Кифорук Т.Д. Категорія «конкурентоспроможність країни» у глобальній економіці [Електронний ресурс] / Т.Д. Кифорук, В.С. Корчун – Режим доступу:
<http://book.net/index.php?p=achapter&bid=16440&chapter=1>.*
10. *Верстяк О.М. Методологія оцінки впливу мінізації на конкурентоспроможність національної економіки [Текст] / О.М. Верстяк, І.О. Келару // «Новый взгляд на развитие экономики страны» (г. Львов, 25-26 марта 2016 г.). — Херсон: Издательский дом «Гельветика», 2016.*
11. *Головніна О.Г. Теоретична об'єктивність тіньової економіки [Електронний ресурс] / О.Г. Головніна – Режим доступу:*

http://pidruchniki.com/1332081553474/ekonomika/tinizatsiya_natsionalnoy_i_ekonomiki_sotsialno-ekonomichniy_rozvitok.

12. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

13. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

14. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

15. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

16. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

17. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

18. Губарева И.О. Прогнозирование влияния теневой экономики на уровень экономической безопасности государства [Электронный ресурс] / И.О. Губарева, В.А. Доровской – Режим доступа: http://vseup.ru/static/articles/gubareva,_dorovskoj_gotovo.pdf.

19. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.

20. Шарікова О.В. Економічні наслідки мінізації економічної системи [Електронний ресурс] / О.В. Шарікова - Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-569.html>.

References:

1. Dryomin V. Formation of the shadow economy in economic activity as a social institution [Electronic resource] / Dryomin V. - Access: <http://criminology.onua.edu.ua/?p=473>.

2. Zadorozhnyy G. Economic security and shadow economy / Zadorozhnyy G., Ivashchenko P., Tyutyunnykova S. - Kharkiv . - 2000. - 206 p.

3. Ivaschenko P. The action of influence of the shadow economy on economic security business in Ukraine [Electronic resource] / Ivashchenko P., Dudin N. - Access : http://www.confcontact.com/20111222/2_ivashenko.php.

4. Latov Y. Shadow Economy: study book / Latov Y., Kovalev S. - M., "Norma" , 2006. - 336 p.

5. F. Schneider Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015 / F. Schneider / [Electronic resource]. – Access : URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.

6. Antoniuk L. The international competitiveness of countries: theory and mechanism of implementation: Monograph / Antoniuk L. - Kyiv: Kyiv National Economic University, 2004. - 273 p.

7. Lukyanenko D. Management of the international competitiveness in a globalizing economic development: Monograph: In 2 t. - TI / D. Lukyanenko, Poruchnyk A., Antoniuk L., etc.; According Society. Ed. D. Lukyanenko, A. Poruchnyk. - K.: KNEU , 2006. - 816 p.

8. Transformations in the global economy and Ukraine: monograph / I. Schola, O. Babinska, A. Vdovichen, O. Michailovska, E. Galushka; Ed.: I.

Schola, O. Babinska; Kiev. Nat. Traid and economic. Univ. - Chernivtsi: Printing Art, 2014. - 415 p.

9. Kyforuk T. Category "competitiveness" in the global economy [Electronic resource] / T. Kyforuk, V. Korchun - Access: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=16440&chapter=1>.

10. Verstyak O. The methodology of assessing the impact of shadowing the competitiveness of the national economy [Text] / Verstyak O., I. Chelaru // "New look on the Development on the economy of the country" (Lviv, 25-26 March 2016). - Kherson: Publishing Home "Helvetyka" 2016.

11. Golovnina O. Theoretical objectivity of the shadow economy [Electronic resource] / Golovnina O. - Access: http://pidruchniki.com/1332081553474/ekonomika/tinizatsiya_natsionalnoy_i_ekonomiki_sotsialno-ekonomichniy_rozvitok.

12. The National Security of Ukraine: Law of Ukraine from 19.06.2003. Number 964-IV // The Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - Access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

13. On the Management of State Property Law of Ukraine of 21.09.2006. Number 185-V // The Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - Access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.

14. On Banks and Banking Law of Ukraine of 07.12.2000. Number 2121-III // The Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - Access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

15. Tax Code of Ukraine: the Law of Ukraine of 02.12.2010. Number 2755-VI // The Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - Access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

16. Budget Code of Ukraine, Law of Ukraine of 08.07.2010. 2456 number-VI // The Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - Access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

17. *Economic Code of Ukraine, Law of Ukraine of 16.01.2003. Number 436-IV // The Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. - Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.*
18. *Gubareva Y. To forecast the effect of the shadow economy on the level of economic security [Electronic resource] / Y. Gubarev, V. Dorovskoy. - Access: http://vseup.ru/static/articles/gubareva,_dorovskoj_gotovo.pdf.*
19. *The method of calculating the economic security of Ukraine, Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine of 02.03.2007 number 60 [Electronic resource]. - Access: <http://www.me.gov.ua>.*
20. *Sharikova A. The economic impact of the shadow of the economic system [Electronic resource] / O. Sharikova - Access: <http://www.info-prensa.com/article-569.html>.*

УДК 631.31:64

**ВПЛИВ ТЕХНІКО - ТЕХНОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ НА
ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕРНОЗБИРАЛЬНИХ
КОМБАЙНІВ**

**доктор технічних наук, Войтюк В.Д., кандидат технічних наук,
Карабинеш С.С., інженер Демко О.А.**

Национальный университет биоресурсов и природопользования,
Украина м. Київ

Встановлено, що поза увагою науковців залишилися дослідження ефективності використання технічних характеристик закладених в конструкції комбайнів, зокрема: завантаження двигуна, пропускної здатності, енергетичних показників та їх вплив на величину механічних втрат зерна за комбайном. Встановлено, що

показники фізичної, параметричної надійності, строкатості урожайності, агробіологічного стану хлібної маси впливають в значній мірі на пропускну здатність комбайна і, відповідно, на його продуктивність і на втрати зерна на молотильно-сепаруючим пристроєм.

Аналітично визначено залежність швидкості руху комбайна в загінці від завантаження і параметричної надійності двигуна, систем і механізмів машини. Розроблено інтегральний метод визначення пропускну здатності та досліджено вплив нерівномірності і флуктуації урожайності за площею поля на неї. Залежність продуктивності зернозбирального комбайна від відносних значень механічних втрат за молотильно-сепаруючим пристроєм. Визначена значимість механічних втрат зерна на ефективність використання.

Ключевые слова: зернозбиральный комбайн, молотильно-сепарующий пристрій, втрати зерна, швидкість руху, ефективність, продуктивність.

PhD of Technical sciences, Voytuk V., PhD of Technical sciences, Karabinesh S.S., engineer Demko A.A. Influence technical and technological factors on efficiency combine harvesters/ National University of Life and Environmental Sciences , Kyiv, Ukraine

Found that scientists were ignored research efficiency technical features inherent in design combines, including: engine load, bandwidth, energy performance and their effect on the mechanical losses grain combine. Established that indicators of physical, parametric reliability, productivity medley, agrobiological condition affecting the grain weight heavily on the capacity of the combine and, accordingly, its performance and loss of grain on the threshing-separating device.

Analytical dependence speed of the combine in comfield of loading and parametric engine reliability, systems and mechanisms of the machine. Developed an integrated method for determining the capacity and the influence of non-uniformity and yield fluctuations in area fields on it. Dependence performance combine harvester on the relative values of mechanical losses in threshing-separating device. Determined significance mechanical losses of grain on efficiency.

Keywords: combine harvesters, threshing-separating device grain losses, speed, efficiency, productivity.

Вступ. Україна щорічно, в час збирання, втрачає як мінімум 6,2 мільйонів тонн зернових, що становить приблизно десяту частину врожаю, через дефіцит зернозбиральної техніки, який не дозволяє провести збір врожаю в оптимальний агротехнічні терміни. Це, в основному, пов'язано з недостатньою кількістю необхідної техніки. В середньому в світі фактично реалізується 10-40% теоретично можливої межі врожайності зернових культур. Всього ж в сільське господарство залучено 4,4 млрд. га землі, де трудяться 2 млрд. робітників [1, 6]. Резервних площ для екстенсивного розвитку галузі практично немає, весь необхідний приріст продукції можливий лише за рахунок інтенсифікації виробництва. Для того щоб задовольнити зростаючі потреби людства в продуктах харчування, необхідно не тільки збільшувати виробництво, а й зменшувати післяжнивні втрати врожаю.

Навантаження на фізичний комбайн складає 189 га [2,4], на технічно справний приблизно 218 га, або 770 т. Більше 70% комбайнів мають термін експлуатації до 30 років, із ймовірним значенням коефіцієнта готовності 0,4 -0,7 які намолочують 200 – 600 т, втрати від біологічного осипання досягають як мінімум 10% від валового збору

[1, 5]. Причинами значних втрат вирощеного урожаю є високе фізичне навантаження на комбайн і низька ефективність використання наявного парку за: потужність двигуна, пропускна здатність молотарки, агробіологічний стан хлібної маси, втрати зерна за молотаркою та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проведено аналіз літературних джерел, присвячених дослідженню науково – виробничих проблем, задач підвищення ефективності використання зерно-збиральних комбайнів. Виявлено, що в більшості опублікованих робіт розглядається класичний набір організаційних, технічних, технологічних задач. Ефективне використання техніки сільгоспвиробниками було і залишається актуальними науково – виробничими проблемами, які потребують постійного уточнення і вдосконалення.

Науково – прикладним основам ефективного використання зернозбиральних комбайнів присвячені роботи: М.С. Рунчева, Е.И. Ліпковича, Е.Л. Жалніна, А.А. Пугачева, В.М. Жданова, В.В. Адамчука, М.Д. Галенка, І.М. Капліна, С.М. Коваля, В.І. Кравчука, О.В. Сидорчука, В.О. Дубровіна, П.М. Занька та ін.[1, 2, 4, 5, 6].

Підтриманню роботоздатності техніки присвячені роботи В.М. Кряжкова, В.М. Міхліна, М.С. Ждановського, Т.Е. Топініна, І.П. Терських; Дослідженню надійності технічних систем - Б.В. Гнеденка, А.С. Пронікова, Л.М. Грошева, В.Ю. Черкуна, А.І. Бойка, В.М. Павлівського, В.Д. Войтюка та інших.

Встановлено, що поза увагою і ретельним аналізом науковців залишається дослідження залежності ефективності використання ЗК від їх фізичної параметричної надійності, агробіологічного стану хлібної маси і числових значень механічних втрат за МСП. В результаті проведеного аналізу сформульована мета та задачі

досліджень. Особливо важливим є визначення технічного стану зернозбиральних комбайнів сучасними технологіями [5, 6],

Мета дослідження.

Розробити заходи підвищення ефективності використання зернозбиральних комбайнів в межах трат зерна за молотильно-сепаруючим пристроєм.

Результати.

В умовах реальної експлуатації із збільшенням наробітку в мотогодинах потужність двигуна знижується через загальне зношування циліндро - поршневої групи, газорозподільного механізму, елементів паливної системи, а також загальної їх розрегульованості. За показанням спеціалістів, досвідчених механізаторів в умовах виробництва, це проявляється через зниження робочих швидкостей і переходу на нижчі передачі: із 3-ї на 2-ої, на 1-шу передачу, що прямо впливає на годинну, змінну продуктивність. [35-36]

Аналітично досліджено залежність показників ефективності використання ЗК від технічних показників: потужності двигуна, пропускної здатності молотарки; технологічних показників – нерівномірності і флуктуації урожайності по площі на зміну пропускної здатності і вплив завантаження молотарки на зміну механічних втрат зерна із імовірним значенням коефіцієнта самоосипання.

Інтегральною характеристикою техніко – експлуатаційних показників і характеристик, закладених в конструкції сучасних зернозбиральних комбайнів, слугує технічна характеристика - пропускна здатність молотильно-сепаруючого пристрою. Для порівняльної оцінки продуктивності комбайнів реалізовано метод розрахунку пропускної здатності комбайнів при урожайності зерна 4 т/га і солемистості маси $\delta_c = 1,5$:

$$W_{\Gamma} = \frac{0,36 \cdot B_p (Ne_n \cdot \xi - 2 \cdot q_n)}{\frac{B_p \cdot U(1 + \delta_c)(N_{\text{ПМ}} + N_{\text{ПП}})}{10} + \frac{g \cdot f \cdot G_T}{\eta_{\text{ТР}}}}, \quad (1)$$

$$W_{\Gamma} = \frac{3,6q_n}{U(1 + \delta_c)}, \quad (2)$$

де B_p - ширина захвату жатки, м;

U - урожайність, т/га;

δ_c - солонистість, %;

q_n - пропускна здатність, кг/с.

Згідно формули (1), максимальна продуктивність забезпечується потужністю двигуна, а формули (2) – пропускною здатністю молотарки.

Пропускна здатність визначено із спільного розв'язання двох рівнянь (1) і (2) із залежності:

$$q_n = \frac{0,1 \cdot Ne_n \cdot \xi}{\frac{0,1B_p \cdot U(1 + \delta_c)(N_{\text{ПМ}} + N_{\text{ПП}}) + \frac{g \cdot f \cdot G_T}{\eta_{\text{ТР}}}}{\frac{B_p \cdot U(1 + \delta_c)}{0,2}} + 0,2}, \quad (3)$$

де ξ - коефіцієнт завантаження двигуна;

$N_{\text{ПМ}}$ - питома потужність на обмолот 1 кг хлібної маси за секунду (9,1 кВт.с/кг);

$N_{\text{ПП}}$ - питома потужність на подрібнення 1 кг солонистої маси за 1 с. (2,1 кВт.с/кг); для ДОН-1500Б $\eta_{\text{ТР}}$ - к.к.д. трансмісії (0,88), (інших 8...10 кВт.с/кг, 2,0...2,2 кВт.с/кг).

У відповідності до формули (4) визначено пропускну здатність комбайнів з метою проведення порівняльної оцінки потенційної продуктивності комбайна.

Встановлено, що технологічна характеристика - нерівномірність урожайності за площею поля, суттєво впливає на ефективність

використання ЗК Вона характеризується мірою завантаження МСП і величиною механічних втрат. Ця нерівномірність містить гармонічну і флуктуаційні складові. Флуктуаційна складова може накладатися на гармонічну ($\pm$) тривалістю 1-5с.

Вперше встановлено, що гармонічна складова нерівномірності (Δu) може досягти до 25% від середнього значення урожайності u_{cp} , а флуктуаційна складова (Δu) $\pm 0,5$ від Δu . Для аналізу прийнято $u_{cp} \approx 1,5 \text{ кг/м}^2$ хлібостою.

Із урахуванням вище наведених факторів урожайність по полю визначається залежністю із використанням випадкових функцій:

$$U_{XM} = U_{CP} \pm \Delta U_{CP}' \pm \Delta U_{CP}'' , \quad (4)$$

де U_{cp} - середня урожайність, т/га;

$\Delta U_{CP}'$, $\Delta U_{CP}''$ - гармонічна і флуктуаційна складові нерівномірності урожайності, т/га:

Гармонічні складові описуються залежністю:

$$\Delta U_{CP}' = G_{xm1} \text{Sin} \left(\frac{n_1 x_1}{\lambda_{xm1}} \right), \quad (5)$$

де n_1 - число повних коливань;

$$x_1 = V(t) \cdot t ;$$

λ_{xm1} - період коливання урожайності, м(с);

G_{xm1} - залежність амплітуди від середньої врожайності для конкретних господарств;

Флуктуаційну складову виражають функцією:

$$\Delta U_{cp}'' = \pm G_{xm2} \cdot \text{Sin} \left(\frac{n_2 \cdot x_2}{\lambda_{xm2}} \right), \quad (6)$$

де $n_2 \ll n_1$; $\lambda_{xm2} \ll \lambda_{xm1}$

Із урахуванням гармонічної і флуктуаційної складової рівняння для визначення фактичної пропускної здатності записують у вигляді:

$$q_{\phi} = \frac{0,1Ne\xi}{0,1 \cdot B \cdot Z_1 \cdot \sin\left(\frac{n_1 \cdot x_1}{\lambda_1}\right) (N_{nm} + N_{nn}) + Z_2 \cdot \sin\left(\frac{n_2 \cdot x_2}{\lambda_2}\right) (N_{nm} + N_{nn}) + \frac{g \cdot f \cdot G_k}{\eta} + 0,2}, \quad (7)$$

$$B \cdot \left(Z_1 \cdot \sin\left(\frac{n_1 \cdot x_1}{\lambda_1}\right) + Z_2 \cdot \sin\left(\frac{n_2 \cdot x_2}{\lambda_2}\right) \right)$$

де $Z_1 = U_{cp} \pm (0,25U_{cp} \pm 0,025U_{cp}^{-2})$;

$Z_2 = U_{cp} \pm (0,125U_{cp} \pm 0,01U_{cp}^{-2})$.

Гармонічна і флуктуаційна складові є причиною збільшення завантаження МСП, відповідно двигуна і крутного моменту до 20 % від номінального значення. Гармонічна складова нерівномірності урожайності пов'язана з висотою рослин, кількістю на $1m^2$, вологістю соломи і зерна, забур'яненістю, що суттєво впливає на пропускну здатність молотильно-сепаруючого пристрою.

Схематичний вираз зміни урожайності за площею поля в залежності від агротехнологічних факторів показано на рис. 1.

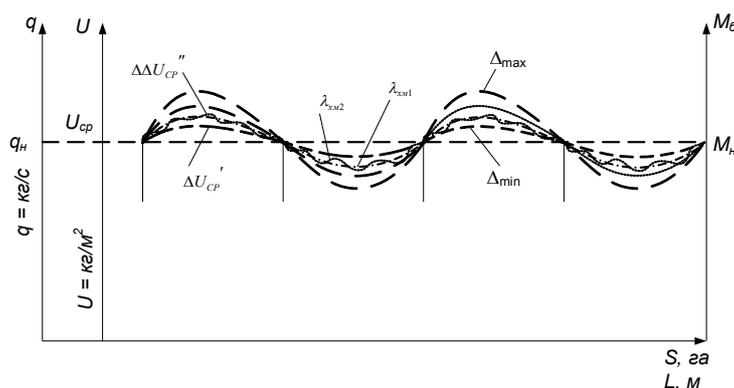

Рис. 1. Схематичний вираз зміни урожайності, пропускну здатності і моменту опору барабана від середнього значення, залежно від впливу агротехнологічних факторів. Δ_{min} – (19%), Δ_{max} – (35%).

Амплітуду коливань гармонійної складової зміни середньої урожайності з допустимою точністю виразимо такою залежністю:

$$C_{xм1} = \pm 0,25U_{cp} \pm 0,025U_{cp}^{-2} = \pm 0,25 \cdot 1,5 \pm 0,025 \frac{1}{1,5^2} = \pm 0,375 \pm 0,011 \quad (8)$$

Флуктуаційну (місцеву) складову нерівномірності врожайності і гармонічної зміни виразимо так

$$C_{xm2} = \pm 0,5(C_{xm1}) = \pm 0,1875 \pm 0,006$$

Для аналізу прийmemo $C_{xm} = 1,5 \text{ кг/м}^2$.

Через вплив гармонічної і флуктуаційної складових амплітуда середньої врожайності по площі поля може змінюватися від $C_{xm\min} = 1,5$ до $C_{xm\max} = 1,89 \text{ кг/м}^2$. З врахуванням виразу (2.36) можна зазначити, що флуктуаційна складова зміни врожайності описується подібною функцією з іншими параметрами:

$$\Delta U_{CP}'' = C_{xm2} \text{Sin}\left(\frac{n_2 x_2}{\lambda_{xm2}}\right) \quad (9)$$

де n_2 - число коливань флуктуаційної складової зміни врожайності $n_1 \gg n_2$; λ_{xm2} - амплітуда коливань флуктуаційної складової, м(с) $\lambda_{xm1} \gg \lambda_{xm2}$;

Секундну подачу хлібної маси в молотарку комбайна в будь-який момент часу t визначається із залежності:

$$g^{k(t)} = U_{cp}(t) \cdot B(t) \cdot V(t) \quad (10)$$

За умов реального комбайнування оператор (комбайнер) здатен відреагувати на коливання середньої урожайності $\Delta U_{CP}'$, процес зміни якої випадковий і нестационарний, однак має низькочастотну випадковість. На коливання, які мають випадково-флуктуаційний характер в межах 1-5 с. $\Delta U_{CP}''$, комбайнер відреагувати фізіологічно не спроможний і ці коливання сприймаються двигуном.

Висновки.

Проведені теоретичні дослідження дозволили розробити аналітичну залежність для визначення пропускної здатності молотильно-сепаруючого пристрою зернозбирального комбайну врахуванням конструктивних, технічних, технологічних факторів, характеристик. Визначено, що пропускна здатність ЗК змінюється із зниженням фізичних і параметричних показників надійності.

Аналітично досліджено вплив нерівномірності і флуктуації урожайності по площі поля за зміну пропускної здатності молотильно-сепаруючого пристрою комбайну, зміну крутного моменту на привід барабана МСП.

Литература:

1. Демко О.А. Визначення впливу агробіологічного стану хлібної маси на продуктивність зернозбиральних комбайнів /О.А. Демко.- Глеваха, Науковий Вісник ННЦ 2006, №95. –С. 78-86.
2. Демко О.А. Вплив нерівномірності урожайності по полю на продуктивність зернозбиральних комбайнів / А.А.Демко., Надточій О.В. - Глеваха, Механізація та електрифікація сільського господарства. Вісник 97 т2.– 2013. С. 450...456.
3. Новицкий А.В. Исследование надёжности системы «человек-машина» при условии развития составляющей «человек-оператор»/ А.В. Новицкий, К.Н. Думенко // Motrol,. – Lublin, 2014. – Vol. 16, № 2. – P. 117 - 1214.
4. Михлин В.М. Управление надёжностью сельскохозяйственной техники /В.М. Михлин/. - М.: Колос, 1984. - 335 с.5.
5. Войтюк В.Д. Визначення впливу використання зернозбиральних комбайнів на їх експлуатаційні показники /В.Д.Войтюк, А.А.Демко, О.А.Демко - К.: Науковий вісник НУБіПУ, 2009. №134, ч.2.- С.198 -206.
6. Карабиньош С.С. Особливості дефектування деталей машин голографічними методами / С.С.Карабиньош. - К.: Науковий огляд, Між. наук. конф. груд., Ч.1, 2014.- 82-87с.

References:

1. Demko O.A. Vyznachennya vplivu agrobiologichnogo will hlibnoi masi on produktivnist zernozbiralnih kombayniv / O.A. Demko.- Naukova News NSC №95 2006. –P. 78-86.

2. Demko O.A. *Vpliv nerivnomirnosti urozhaynosti on the field on produktivnist zernozbiralnih kombayniv. // O.A. Demko, O.V. Nadtochiy.// Mehanizatsiya that elektrifikatsiya silskogo Gospodarstwa. News 97 TO2. Glevaha – 2013.-P. 450 ... 456.*
3. Novitsky AV *Reliability Study of the system "man-machine", provided the development component of the "human operator" /A.V. Novitsky, K.N. Dumenko // Motrol, motory zaciaienerget karolnict w amotorization and power industry in agriculture. - Lublin, 2014. - Vol. 16, number 2. - P. 117 - 1214.*
4. Mikhlin V.M. *Dependability management agricultural machinery. /V.M Mikhlin. - M.: Kolos, 1984. - 335 p.*
5. Karabinosh S.S. *Osoblivosti defektuvannya machine parts golografichnimi methods / S.S. Karabinosh. - K.: Naukovy oglyad, Mizh. Sciences. Conf. heaps., Part 1, 2014.- 82-87 p.*
6. Voytyuk V. D. *Determining the impact of the use of combine harvesters on their operational performance / V.D.Voytyuk, A.A.Demko, O.A.Demko.- K.: Scientific Bulletin NUBiP, 2009. №134, ch.2.- P.198 - 206.*

УДК 629.113-254.61.004.18

**РАЗРАБОТКА РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ
ПРОЦЕССОВ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ОБОДЬЕВ КОЛЕС В УСЛОВИЯХ
ОГРАНИЧЕННЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ**

кандидат технических наук, Коноваленко А.Д.,

Солодовников А.А.

Кременчугский национальный университет имени М. Остроградского,
Украина, Кременчуг

Проблемы экономии производственных ресурсов являются актуальными в современных условиях машиностроительного производства.

Проведены экспериментальные исследования процессов профилирования ободьев тракторных колес и предложены изменения в технологический процесс. Разработана интегрированная технология для улучшения совместимости изготовления тракторных колес. Разработаны экономико-методические модели для каждой стадии интегрированной технологии. Внедрение их в производство позволяет снизить затраты металла и улучшить качество колес.

Ключевые слова: ограниченные производственные ресурсы, радиально-ротационный процесс, экономико-математическое моделирование, сокращение расхода металла, повышение качества колес.

PhD in Technical Sciences, Konovalenko A.D., Solodovnikov A.A. The development of resource saving technological processes of manufacture of rims with limited production resources / Kremenichuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Ukraine, Kremenichuk

The problems of the economy of the production are actual in the contemporary conditions of the mechanical industry. Experimental studies profiling processes rims tractor wheels and proposed changes to the process. Introduction them in production allows to reduce metal expenditure and to improve quality of wheels. There has been developed the integrateal technology for the improvement of the competitiveness of the tractor wheels. The economic-mathematical models were developed for each stage of the integrated technology.

Key words: limited production resources, radial-rotary process, economic - matematycal modeling, reduce metal expenditure, improve quality of wheels.

Введение. В современных условиях машиностроительных предприятий актуальным вопросом является экономия производственных ресурсов и в первую очередь металла.

Важным вопросом сельхозмашиностроения Украины является обеспечение высокой надежности сельскохозяйственных машин при одновременном снижении стоимости единицы их работы, обеспечивающем рост производительности труда. Это обуславливает обеспечение высокой надежности всех деталей сельскохозяйственных машин при минимальной их массе и стоимости. Выполнение этих условий возможно лишь при наличии весьма точной информации о действующих на элементы машин факторах и характеристиках сопротивления им со стороны этих элементов. Все факторы и характеристики являются случайными величинами, имеющими свои законы распределения, поэтому для обеспечения высокой надежности необходимы точные данные о максимальных (для факторов) и минимальных (для характеристик) значениях этих величин. Данные требования относятся и к тракторным колесам, правильный выбор конструктивных параметров к колесам обеспечивает реализацию эксплуатационно-технических характеристик трактора, включая такие важнейшие как долговечность, безопасность, производительность и экономичность. В процессе эксплуатации наибольшие нагрузки воспринимают ободья тракторных колес. Обод, воспринимая проходящий через шину внутренний и внешний силовой поток, нагружается сложной системой сил и моментов. Напряжение от этих нагрузок распределены по сечению обода крайне неравномерно. Общий уровень и распределение напряжений в основном зависит от конструкции и качества изготовления обода и шины, схемы соединения борта шины с посадочными полками внутренних и внешних сил, условий

эксплуатации трактора. Ободья колес тракторов нагружены симметричной относительно оси системой сил, (главные напряжения ориентированы в двух направлениях: осевом, или поперечном, а в перпендикулярном к нему окружном, или кольцевом). Знакопеременность нагрузки при работе уменьшает долговечность колес. Поэтому форма изменения заготовок в процессе профилирования должна протекать без знакопеременных напряжений, которые заведомо сокращают долговечность изделий.

В современных условиях жесткой конкуренции на рынке продукции для удовлетворения всевозрастающих требований к себестоимости и качеству колес необходимо не только максимально использовать при профилировании весь комплекс физико-механических свойств материалов, но и стремиться к формированию такой их направленности в заготовках, которая создавала бы благоприятную для повышения предельных возможностей формоизменения схему напряженно-деформированного состояния, определяющую также интенсификацию процесса в целом.

Одним из наиболее производительных способов изготовления ободьев транспортных средств является радиально-ротационное профилирование их из листовой цилиндрической обечайки. Однако, отсутствие теоретических и экспериментальных исследований, методов расчета приводит к повышению материалоемкости, энергоемкости и не дает возможности в полной мере реализовать все преимущества данного процесса. Поэтому разработка прогрессивных технологических процессов с оптимизацией определенных параметров требует предварительного, достаточно точного расчета процесса формоизменения, вычисления энергий, усилий, определения законов распределения деформаций, скоростей деформации и напряжений в объеме обрабатываемого металла и на

контактной поверхности. Для решения этих проблем применяется моделирование процессов пластического формоизменения при радиально-ротационном способе профилирования ободьев колес. Моделирование проводится с целью: 1. Получения данных для создания новых либо усовершенствования существующих технологических процессов профилирования. 2. Изучения закономерностей процессов формоизменения металла. 3. Выяснения влияния различных способов деформации на пластичное поведение деформируемого металла. Подбрав соответствующим образом технологические параметры оборудования и калибровку профилировочных роликов, можно повысить пластические свойства металла и избежать разрушения заготовки в процессе профилирования, что особенно важно для труднодоступных участков. 4. Определения картины распределения напряжений и деформаций в очаге течения. 5. Вычисления потребной работы деформации и величины деформирующих сил. 6. Получение функциональных зависимостей для создания математических алгоритмов процессов профилирования. 7. Изучения влияния различных факторов на сопротивление деформации. 8. Выяснение влияния деформации на изменение свойства и структуры металла.

Вопросами профилирования цилиндрических изделий занимались многие зарубежные и отечественные ученые. Среди них Алиев И.С., Чигиринский В.В., Евстратов В.А. и др. [1-3].

Цель работы. На основании исследований разработать и использовать методы экономико-математического моделирования производственных процессов изготовления ободьев тракторных колес в условиях ограниченных поставок металла определенной марки. Постановка задачи заключается в определении оптимального выпуска каждого вида ободьев колес из возможной номенклатуры

предприятия ОАО Кременчугский колесный завод, с учетом обязательных поставок по производственному заказу и возможности сбыта данной продукции, обеспечивающие при ограниченных производственных ресурсах максимальную прибыль для предприятия и требуемые технические условия поставки для заказчика продукции.

Результаты исследования. С целью разработки рациональной конструкции профилировочных роликов были проведены экспериментальные исследования напряженно-деформированного состояния [5] при радиально-ротационном профилировании ободьев колес (W8x16, ДW14Lx38, 4,5Ex16). Весь комплекс экспериментальных исследований был проведен в промышленных условиях ОАО Кременчугский колесный завод. Экспериментальные исследования показали, что при традиционных схемах профилирования наибольшим деформациям подвергаются места угловых радиусных переходов от борта к посадочным полкам, от стенки к дну центрального и монтажного ручьев. Так в окончательном профиле максимальные деформации по толщине составляют от 11 до 19 % толщины исходной заготовки и, соответственно, для обода колеса W8x16-17-19%; ДW14Lx38-12-13%; 4,5Ex16-14-17%. Данные экспериментов свидетельствуют о том, что при профилировании ободьев колес по существующим схемам практически отсутствуют резервы для снижения толщины исходной заготовки из-за значительных утонений металла в радиусных переходах. С целью снижения расхода металла и оснастки, улучшения качества ободьев колес представляется необходимым скорректировать технологические процессы: перераспределить по переходам величины обжатий в радиальном направлении, обеспечив снижение усилий профилирования от первого к последнему переходу и минимально возможную нагрузку на ролики последнего чистового

перехода; перераспределить обжатия по ширине обода, обеспечив постепенное смещение угловых радиусных зон от центра к периферии и образования в первом переходе конусообразного центрального ручья; применять предварительное формирование ложных каналов с обратной выпуклостью (продольных гофров) в предварительных переходах с их выравниванием в последующих переходах; практиковать применение канавок в радиусной зоне наружных профилировочных роликов при формировании центрального ручья; ввести где это возможно в практику профилирования ободьев способ периодического покачивания и сдавливания обечайки; применять формирование радиусной зоны под бортом и в центральном ручье одинаковым радиусом; осуществлять операцию осадки в промежуточных переходах между операциями профилирования, используя двойную конусность краевых зон.

На основании исследований и проведенного теоретического анализа разработана усовершенствованная конструкция профилировочных роликов. Цель предложенного мероприятия – повышение качества ободьев колес путем уменьшения утонения металла в местах радиусных переходов. Разработана конструкция профилировочных роликов для многопереходного профилирования. Ролики имеют боковую часть в виде цилиндрической поверхности и закруглений, соединяющих цилиндрическую поверхность с торцами, отличается тем, что, с целью повышения качества обода путем уменьшения утонения металла в местах изгиба закругления роликов предпоследнего и последнего переходов выполнены со знакопеременной кривизной, при этом закругления предпоследнего перехода имеют одну впадину, начинающуюся вместе перехода торцевой части в закругления, глубиной не превышающей 0,1-0,2

радиуса закругления, длиной, равной 0,3-0,25 длины дуги закругления, а закругление роликов последнего перехода выполнены с двумя впадинами, расположенными на равном расстоянии от центрального закругления, при этом длина выступа расположенного между ними равна длине впадины на предпоследнем переходе.

В связи с этим был разработан, опробован и внедрен новый способ профилирования ободьев тракторных колес. Целью разработки явилось повышение качества ободьев. Профилирование обода ведут с введением на первом переходе трех локальных зон деформирования. Одна из зон расположена в середине центрального ручья, а две другие – в местах закруглений. В этих зонах формируют технологические гофры, которые на последующих переходах удаляют. Ширину всех локальных зон деформирования принимают равной 0,15-0,2 ширины центрального ручья. Повышение качества ободьев обеспечивается за счет стабилизации геометрических параметров и устранения гофрообразования, а также уменьшения утонения металла в местах изгиба, что дополнительно ведет к снижению расхода металла.

Весь технологический процесс профилирования ободьев колес осуществляется в условиях экономного использования производственных ресурсов и достижения при этом необходимых качественных показателей.

Для решения поставленной задачи предлагается комплекс экономико-математических моделей, учитывающий особенности технологических этапов производственного процесса профилирования колес.

Представим обобщенную экономико-математическую модель.

математического анализа полученных оптимальных решений, в частности по вопросу оценки степени дефицитности ограниченных ресурсов, в частности, возможного уменьшения запасов металла определенной марки без потери прибыли предприятия или возможного незначительного увеличения запасов этих ресурсов при увеличении прибыли предприятия в большей степени, а также эффективности расширения номенклатуры производства за счет возможного освоения других более сложных типов ободьев колес. Наиболее эффективным методом для решения поставленных проблем является использование объективно обусловленных оценок оптимального плана [4].

В результате решения двойственной задачи получим значения объективно обусловленных оценок оптимального плана (Y_1) . Используя эти величины определим дефицитность ресурсов. Согласно второй теореме двойственности [4]:

если $Y_i > 0$, то $\sum_{j=1}^m a_{ij} \cdot x_j = b_i$ - следовательно ресурс дефицитный, т.е.

полностью используется в оптимальном плане; если

$\sum_{j=1}^n a_{ij} \cdot x_j < b_i$, то $Y_i = 0$, - ресурс не дефицитный, не полностью

используемый в производстве.

Используя полученные объективно обусловленные оценки оптимального плана (Y_1) , проведем анализ степени дефицитности ресурсов на предприятии. Учитывая при этом, что чем выше величина оценки Y_i , тем острее дефицитность i -го ресурса.

Следующий этап экономико-математического анализа заключается в определении интервалов изменения ресурсов, при которых оптимальный план выпуска продукции не изменяется. На основании второй теоремы двойственности [4], известно, что

величина объективно обусловленной оценки того или иного ресурса показывает, насколько возросло бы максимальное значение целевой функции, если бы объем данного ресурса увеличился на одну единицу: $\Delta F(X) = Y_i \cdot \Delta b_i$. При этом необходимо отметить, что точной мерой влияния изменения ограничений ресурсов на целевую функцию прибыли предприятия являются оценки лишь при малом приращении ограничения.

Определим оценки нижних и верхних пределов изменения ограниченных производственных ресурсов. Пределы уменьшения (нижняя граница) определяется по тем значениям $X_k, (k = 1, \dots, m)$ для которых соответствующие значения $d_{k,i} > 0$:

$$\Delta b_i^{(-)} = \min \{x_k / d_{k,i}\} \text{ для } d_{k,i} > 0, \quad (4)$$

где d_{ki} - элементы матрицы, обратной к исходной матрице $A = a_{ij}$, состоящей из технологических коэффициентов соответствующего технологического этапа производственного процесса.

Пределы увеличения (верхняя граница) определяются по тем значениям $X_k, (k = 1, \dots, m)$ для которых соответствующие значения $d_{k,i} < 0$:

$$\Delta b_i^{(+)} = \left| \max \{x_k / d_{k,i}\} \right| \text{ для } d_{k,i} < 0. \quad (5)$$

При решении вопросов об эффективности расширения номенклатуры производства или оценке эффективности сравниваемых технологий того или иного технологического этапа можно воспользоваться характеристикой способа производства, представляющей собой разницу между недополученной прибылью из-за отвлечения дефицитных ресурсов и полученной прибылью предприятия:

$$\Delta_j = \sum_{i=1}^m a_{ij} \cdot Y_i - C_j, \quad (6)$$

если $\Delta_j > 0$ - выгодно расширять номенклатуру изделий или соответственно предлагаемая технология эффективна;

если $\Delta_j \leq 0$ - не выгодно расширять номенклатуру изделий или соответственно предлагаемая технология не эффективна.

Следует отметить, что на каждом технологическом этапе представляются свои особенности в плане ограниченности производственных ресурсов, обеспечения заданных технологических требований и получения прибыли предприятия.

Выводы. Разработанные экономико-математические модели отдельных технологических этапов, а также экономико-математическая модель комплексной технологии положены в основу управления производственным процессом изготовления ободьев колес в условиях ОАО Кременчугский колесный завод.

В результате использования экономико-математических моделей и опробования данной технологии при профилировании ободьев колес к комбайну «Дон» установлено, что процесс профилирования на первом переходе проходит стабильно, без гофрообразования. После профилирования на последующих переходах максимальное утонение металла окончательного профиля обода снизилось по сравнению с существующей технологией в 1,5-1,7 раза и составило 0,6 мм, что позволяет перейти на толщину исходной заготовки 5,5 мм вместо 6 мм. Это приводит к уменьшению веса одного обода на 8 кг.

Литература:

1. *Справочник технолога машиностроителя в 2-х т.т.2/ Под ред. А.Т. Косиловой и Р.К. Мещерякова. – М.: Машиностроение, 1985. – 495с.*

2. Евстратов В.А. Теория обработки металлов давлением – Харьков: Вища школа, Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 248с
3. Алексеев Ю.Н. Вопросы пластического течения металлов – Харьков: Изд-во при Харьк. ун-те 1958 – 188 с.
4. Горчаков А.А., Орлова И.В. Компьютерные экономико-математические модели: Учеб. пособие для вузов. – М.: Компьютер, ЮНИТИ, 1995. – 136с.
5. Коноваленко А.Д. Исследование процесса профилирования ободьев колес транспортных средств. /Ресурсозберігаючі технології виробництва та обробки тиском матеріалів у машинобудуванні/:№ 13 с.52-58.

References:

1. Kosilova, A.G., Meshcheryakov, R.K. (1985), *Spravochnik tehnologa mashinostroitelya (Reference book of technology and mechanical engineer)*, Mashinostroyenie, Moscow, Russia.
2. Yevstratov, V.A. (1981), *Theoriya obrabotki metallov davleniem (Theory of metal forming by pressure)*, Vyscha shkola, Kharkiv, Ukraine.
3. Alekseev, Yu.N. (1958), *Voprosyi plasticheskogo techeniya metallov (Questions of metal plastic flow)*, Izd-vo pri Kharkovskom universitete, Kharkiv, Ukraine.
4. Gorchakov, A.A., Orlova, I.V. (1995), *Kompyuternyye ekonomiko-matematicheskie modeli: uchebnoe posobie dlya VUZov (Computer economic and mathematical models: a tutorial for high schools)*, Kompyuter, YuNITI, Moscow, Russia.
5. Konovalenko, A.D. (2001), "Investigation of the profiling process of rims of the vehicles wheels", *Resursozberigayuchi tehnologiyi virobnitstva ta obrobki tiskom materialiv u mashinobuduvanni*, iss.13 pp.52-58

II. POLITICAL SCIENCES

УДК 28.124:316.462(045)

ЛОБІЮВАННЯ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

доктор політичних наук, Корнієнко В. О.

Вінницький Національний технічний університет, Україна, Вінниця,

Годний С. П.

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова,
Україна, Київ

У статті розглянуто проблеми лобізму в Україні. Розкриваються такі поняття як: лобізм, об'єкт і суб'єкт лобізму, процес лобізму. Докладно висвітлені як позитивні, так і негативні сторони лобізму, описані основні форми і методи лобістської діяльності, шляхи вирішення правового регулювання лобізму. Актуальність питань, пов'язаних з практикою лобізму в Україні, вимагає відповіді на них з боку зацікавлених фахівців економічного і політичного співтовариства.

Ключові слова: лобізм, об'єкт лобізму, суб'єкти лобізму, функції лобізму, процес лобізму, форми та методи лобізму, негативні прояви лобізму, правове регулювання лобізму.

Doctor of Political Sciences, Kornienko V. A., Godnje S. P. Lobbying as a form of political dialogue in Ukrainian society / Vinnitsa National Technical University, Ukraine, Vinnitsa; National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine.

The article considers lobbyism problems in the Ukraine, defining such notions as lobbyism, an object and a subject of lobbyism, lobbyism process. It explains both positive and negative sides of lobbyism, describes basic forms and methods of lobbyist activities, and also the

ways of lobbyism legal regulation. Questions related to the practice of lobbyism in Ukraine are very vital and require answers from the side of concerned specialists of economic and political community.

Key words: lobbyism, an object of lobbyism, subjects of lobbyism, lobbyism functions, lobbyism process, form and methods of lobbyism, negative displays of lobbyism, lobbyism legal regulation.

Постановка проблеми. Міжнародний досвід та історична практика свідчать, що одним із ефективних напрямів реформування усієї системи владних відносин в Україні на демократичних засадах є застосування системного діалогу між політичною елітою і громадянами, між владою і громадянським суспільством в цілому, що слід вважати ціннісним показником ступеню демократичності суспільства [1]. У нашій країні лобювання розглядається здебільшого як негативне явище, пов'язане з негативними факторами в сфері права, економіки, політики тощо. Однак сенс лобізму повинен полягати у виконанні низки соціально значущих функцій, що сприяють налагодженню конструктивного діалогу між різними суб'єктами соціально-політичного життя суспільства і державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні розробки з окремих аспектів лобізму представлено у дослідженнях В. Андрущенка, В. Бебика, Д. Богуша, Л. Губерського, А. Денисюк, Ф. Кирилюка, В. Королька, О. Лісничука, Є. Макаренко, М. Михальченка, М. Обушного, М. Ожевана, Г. Почепцова, С. Телешуна, Є. Тихомирової, М. Хилька, О. Салтовського та ін.

Водночас аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової думки засвідчив фрагментарність досліджень культури політичного лобювання. Як представляється, такий суспільний феномен як лобювання є сьогодні також специфічною й одночасно важливою формою політичного

діалогу, що потребує дослідження зазначеної наукової проблеми й представляється важливим для вітчизняної політичної науки.

Метою статті є дослідження проблеми лобювання в Україні як форми політичного діалогу між громадянським суспільством і владою, який потребує подальшого вдосконалення в умовах демократичного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почнемо з того, що у Великому юридичному словнику, категорія «лобізм» трактується як чинення тиску на парламентарія шляхом особистого або письмового звернення або іншим способом (організації масових петицій, потоку листів, публікацій) з боку будь-яких груп або приватних осіб, мета якого — домогтися прийняття або відхилення законопроекту (від англ. lobbyism, от lobby — кулуари) [2, с. 377].

Поняття «тиск» в контексті лобізму є ключовим, тому у нього завжди є конкретний об'єкт впливу. Це може бути політик, політична партія, відомство, парламент в цілому, структури виконавчої влади. Зацікавлені суб'єкти (лобісти) усіма можливими і прийнятними способами прагнуть зробити все, щоб держава звернула на них увагу, а політичні структури зважали на їх інтереси і відображали останні. Звідси і тиск, вплив на тих, хто має владу. Процес лобювання ведеться з метою прийняття того чи іншого правового акта, документа, рішення. Таким чином, до характерних рис лобізму відноситься, по-перше, те, що лобістська діяльність здійснюється в певних інтересах. По-друге, лобісти виконують функцію посередництва між громадянами, організаціями та державними органами.

Лобізм в певній мірі слід вважати суперником бюрократії, що виконує функцію посилення самоорганізації громадянського

суспільства. У цьому сенсі лобізм дозволяє меншості нагадати про себе, про свої завдання, інтереси, права. Дуже важливою є функція лобізму як індикатора найбільш гострих і суперечливих соціально-економічних і політичних процесів в суспільстві. Лобісти своєю діяльністю дозволяють розширити інформаційну і організаційну базу прийнятих рішень і звернути увагу на гострі, «кричущі» проблеми.

В умовах сучасної України існують чотири основні «осередки» лобіювання: Апарат Президента, Уряд, Верховна Рада, регіональні та місцеві органи влади. Процес лобіювання ведеться з метою прийняття того чи іншого правового акта, документа, рішення. Суб'єктами лобіювання виступає коло осіб, в число яких можуть входити: фізичні особи, асоціації, спілки, організації тощо. До початку 2000-х з'явився ще один суб'єкт процесу, коли М. Азаров, займаючи крісло глави ДПА України, створив потужну традицію жорсткого, але непублічного впливу виконавчої влади на владу законодавчу [3].

У цивілізованих країнах лобіювання — це просування галузевих інтересів в рамках прийнятих законодавчих норм. У різних країнах ця процедура регламентована по-різному. Зразковою вважається модель, розроблена в США ще в 1946 р., коли був прийнятий спеціальний закон (Federal Regulation of Lobbying Act), в основі якого лежить конституційне право громадян звертатися в офіційні органи зі скаргами. В Європейському Союзі стрімкий розвиток представництва лобістських організацій відбувався в середині 80-х років минулого століття. Так, якщо в 1985 році в Брюсселі налічувалося 654 лобістів, то до моменту прийняття в 1992 році першого законодавчого акту, який стосується лобіювання, їх було вже більше 3000 [4].

В Україні можна спостерігати дещо інші епізоди: «продавати» зміни в законі про ПДВ, щоб створити дірки, через які витікали б бюджетні гроші, проштовхнути сумнозвісний закон про іноземні

інвестиції, завдяки якому на багато років з'явилася можливість вести імпорт фактично повз митниці тощо.

Це відбувалося тому, що у громадянського суспільства до цих пір не було шансів вклинитися в цю схему. По-перше, в країні були дуже слабкі громадянські об'єднання, по-друге не існувало публічних схем для реалізації лобістських устремлінь громадянського суспільства. І, знову ж таки, не існує законів, що регулюють лобістську діяльність.

Тим часом в ідеалі лобісти можуть забезпечувати органи державної влади потоком інформації з того чи іншого питання, яка потім може бути винесена на парламентські слухання. Владні структури за допомогою зворотного зв'язку, через діалог з громадськістю, переконуються в необхідності пріоритетного, оперативного і більш повного задоволення виявлених проблем. Як приклад, інститути ЄС мають потребу в інформації, наданої лобістами в процесі своєї діяльності. Без залучення зовнішньої допомоги, виконання покладених на інститути обов'язків часом просто неможливо. Найяскравіший приклад — Європейська Комісія, загальний штат якої всього близько 30000 чоловік, третина з яких перекладачі. Так, у 2009 році при Єврокомісії діяло близько 1000 експертних груп, загальною чисельністю близько 38000 чоловік, які спільно з ЄК готували законопроекти і проводили дослідження в різних сферах. Вони є важливою опорою в діяльності Комісії. За деякими оцінками, 4/5 всіх європейських директив виходять з офісів лобістських організацій. При цьому 67% співробітників ЄК самі ініціювали контакти з ними. Участь в роботах цих груп — один з найбільш інституалізованих каналів лобіювання [5]. Лобізм спонукає, а часто і змушує політиків і чиновників аналізувати всі альтернативи рішень, шукати компроміси в суперечливих інтересах, надає право окремим громадянам і групам вести діалог з владою, можливість

побічно брати участь в створенні і підготовці правових і політичних рішень. Отже, лобізм створює можливості для забезпечення інтересів меншості.

В Україні сьогодні лобізм, внаслідок відсутності узаконених правил і процедур, часто носить латентний, прихований характер. Це призводить до встановлення нелегітимних форм відстоювання інтересів, перш за все з боку великого бізнесу. Найбільш широкі можливості для прояву негативних функцій лобізму надає наявність в Україні так званої «олігархоміки» і «олігархократії» [6].

У той же час окремі громадяни, групи громадян, громадські організації й об'єднання не мають доступу до прийняття рішень навіть у тому випадку, коли в процесі прийняття рішень державними органами влади зачіпаються їхні економічні, соціальні, моральні інтереси та безпека.

Висновки. Таким чином, в умовах нерозвиненості політико-правової системи і недосконалості законодавчої влади, лобізм в Україні стає основною формою представництва інтересів корумпованих груп. На жаль, можна констатувати, що політичний діалог між громадянським суспільством і владою в процесі прийняття політичних і економічних рішень сьогодні є непублічним, корумпованим і хаотичним. Все це викликає нагальну необхідність посилення правового регулювання лобізму, що дає підстави висловити думку про необхідність розробки правових норм, що визначають законні шляхи лобіювання. З метою оптимізації «діалогічності» лобізму як суспільного явища, як видається, необхідно:

- усунути тіньові прояви лобізму;
- затвердити лобізм як невід'ємний інститут здійснення

правової політики в державі;

— знайти цивілізовані рамки, шляхи, методи і способи взаємодії зацікавлених груп з органами державної влади всіх рівнів;

— створити рівні умови різним зацікавленим групам при відстоюванні інтересів;

— встановити межі впливу груп тиску на прийняття соціально значущих проектів і рішень.

Однак без широкого обговорення проблем, пов'язаних з лобізмом, обійтися сьогодні не можна. Актуальність питань, пов'язаних з практикою лобізму в Україні, настійно вимагає подальших досліджень фахівців, перш за все, соціально-політичних наук.

Література:

1. Нижник Н. Соціальне партнерство як виклик сьогодення / Н. Нижник, С. Дубенко, Л. Пашко // *Політичний менеджмент*. — 2005. — № 2. — С. 46–53.

2. *Большой юридический словарь*. — 3-е изд. доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2008. — 858 с.

3. Тизенгаузен Б. Лоббизм по-украински: от «дикого» рынка к легализации [Электронный ресурс] / Б. Тизенгаузен // *РБК-Украина*. — 2016. — 8 июня. — Режим доступа: <https://www.rbc.ua/rus/opinion/lobbizm-po-ukrainski-dikogo-rynka-legalizatsii-1465393262.html>. — Название с экрана.

4. Green-Cowles M. *The Rise of the European Multinational* // *International Economic Insights*, July/August 1993. — С. 15–18.

5. Добросмыслов Д. *Российское легальное лобби в Европейском Союзе* [Электронный ресурс] / Д. Добросмыслов // *Вся Европа*. —

2015. — №7–8(101). — Режим доступа : <http://alleuropalux.org/?p=11993>. — Название с экрана.

6. Корнієнко В. О. «Олігархономіка» / В. О. Корнієнко // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmy та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов [та ін.] ; за наук. редакцією Н. Хому. — Львів : «Новий Світ-2000», 2015. — С. 270.

References:

1. Nyzhnyk N. Socialjne partnerstvo jak vyklyk sjoghodennja / N. Nyzhnyk, S. Dubenko, L. Pashko // Politychnyj menedzhment. — 2005. — № 2. — S. 46–53.

2. Boljshoj jurydycheskyj slovarj. — 3-e yzd. dop. y pererab. / Pod red. prof. A. Ja. Sukhareva. — M.: YNFRA-M, 2008. — 858 s.

3. Tyzenghauzen B. Lobbyzm po-ukraynsky: ot «dykogho» runka k leghalyzacyy [Elektronnj resurs] / B. Tyzenghauzen // RBK-Ukrayna. — 2016. — 8 yjunja. — Rezhym dostupa: <https://www.rbc.ua/rus/opinion/lobbizm-po-ukrainski-dikogo-rynka-legalizatsii-1465393262.html>. — Nazvanye s ekrana.

4. Green-Cowles M. The Rise of the European Multinational // International Economic Insights, July/August 1993. — S. 15–18.

5. Dobrosmuslov D. Rossyjskoe leghaljnoe lobby v Evropejskom Sojuze [Elektronnuj resurs] / D. Dobromuslov // Vsja Evropa. — 2015. — № 7–8(101). — Rezhym dostupa: <http://alleuropalux.org/?p=11993>. — Nazvanye s ekrana.

6. Kornijenko V. O. «Oligharkhonomika» / V. O. Kornijenko // Novitnja politychna leksyka (neologhizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) / І. Я. Vdovychyn, L. Ja. Ughryn, Gh. V. Shypunov [ta in.]; za nauk. redakcijeju N. Khomy. — Ljviv: «Novyj Svit-2000», 2015. — S. 270.

III. PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 378.147:159.923.2

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СКЛАДУ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Войціх І.В.

Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна»,
Україна, м. Хмельницький

У статті представлено методичні рекомендації щодо формування в майбутніх психологів емоційної компетентності, зокрема щодо структурно-змістового забезпечення процесу формування емоційної компетентності та доповнення змісту дисциплін професійно-практичної підготовки інформацією про базові поняття науки про емоції і проблеми емоційної сфери та взаємодії; створення навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій і методичних розробок для формування емоційної компетентності з відповідним практичним компонентом, що передбачав би набуття студентами умінь і навичок – складових емоційної компетентності; розвитку загальної спрямованості особистості студентів на емоційну сферу та підтримання їх інтересу до внутрішнього світу людей та ін.

Ключові слова: емоційна компетентність, розпізнавання емоцій, розвиток емоційної регуляції студентів, формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки, навчальний процес контекстного типу, модель

формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Voitsich I.V. Methodic recommendations to scientific and pedagogic staff connected with the formation of emotional competence of future psychologists in the process of professional preparation/ Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of University "Ukraine", Ukraine, Khmelnytskyi

Methodic recommendations connected with the formation of emotional competence of future psychologists, especially connected with the structural and contextual provision of the process of formation of emotional competence and filling of the content of disciplines of professional and practical preparation by the information about basic notions of science about emotions and problems of emotional sphere and interaction; creation of textbooks, educational accessories, methodic recommendations and methodic appliances for the formation of emotional competence with the correspondent component, which would predict the cognition of knowledge and skills, which are the parts of emotional competence by students; the development of general directing of personalities of students on the emotional sphere and keeping their interest to the inner world of people etc are represented in this article.

Keywords: emotional competence, recognition of emotions, the development of emotional regulation of students, formation of emotional competence of future psychologists in the process of professional preparation, educational process of contextual type, the model of formation of emotional competence of future psychologists in the process of professional preparation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У наш час, зважаючи на виклики соціального, політичного та економічного

характеру, суспільство висуває особливі вимоги до компетентності, професіоналізму, культури й особистісних професійних якостей майбутніх фахівців у галузі психології. Це пов'язано з тим, що професія психолога відноситься до соціонімічного типу і передбачає як постійну роботу з людьми та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності, так і спеціальних знань, умінь, навичок у психологічній галузі науки. Професія психолога потребує таких властивостей особистості, які забезпечували б успішну взаємодію з людьми. Йдеться про емоційну компетентність, яка передбачає здатність до розпізнавання і розуміння емоцій та емоційних проявів в інших людей, а також самоусвідомлення, емоційне самопізнання власної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Поняття «емоційна компетентність» ввійшло до наукового обігу в 90-х роках ХХ ст. у дослідженнях з проблем спілкування між людьми. Одними з перших це поняття почали використовувати К. Саарні, М. Райнольдс, Р. Бак, І. Андреєва, В. Слєпкова та ін.

Поняття «емоційна компетентність» вчені розглядають у тісному зв'язку з поняттям «емоційний інтелект». Американські психологи П. Селовей та Дж. Мейер [4], які почали використовувати це поняття на початку 1990-х років, вважають, що «емоційний інтелект» містить чотири компоненти, а саме: ідентифікацію емоцій, посилення мислення за допомогою емоцій, розуміння емоцій та управління емоціями. Згодом Р. Бар-Он запропонував змішану модель «емоційного інтелекту», де його потрактовано як сукупність розумових і особистісних якостей, що охоплює п'ять компонентів: самопізнання, навички міжособистісного спілкування, адаптаційні здібності,

управління стресовими ситуаціями та домінування позитивного настрою.

На радянських теренах ХХ ст. дослідження інтелекту розвивалися в кількох напрямках: вивчення психофізіологічних задатків загальних розумових здібностей (Б. Теплов, В. Небиліцин, Е. Голубєва), емоційної та мотиваційної регуляції інтелектуальної діяльності (О. Тихомиров) когнітивних стилів (М. Холодна), «здатності діяти в розумі» (Я. Пономарьов). Відомими сучасними дослідниками цієї проблеми є І. Андрєєва, Г. Гарскова, С. Дерев'янка, Ф. Іскандерова, Д. Люсін, О. Милославська та ін.

Сьогодні окремі аспекти формування емоційної компетентності майбутніх психологів вивчають О. Войтович, С. Загра, Л. Доценко, І. Євтушенко, І. Іванова, О. Матвієнко, І. Литвиненко, Н. Ортікова, Н. Старинська та ін. Питання підготовки майбутніх психологів до консультативної роботи досліджують Н. Байбекова, Т. Бородулькіна, В. Волошина, А. Грись, С. Кожушко та ін., шляхи формування соціальної та комунікативної компетентності майбутніх психологів – Р. Скірко та О. Артемова. Проте безпосередньо проблема формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки до цього часу залишається невирішеною. Потребують вивчення і питання щодо належної організації професійної підготовки майбутніх психологів з урахуванням необхідності формування їх емоційної компетентності.

З огляду на це **метою статті** є характеристика методичних рекомендацій науково-педагогічному складу щодо формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичний аналіз проблеми формування емоційної компетентності майбутніх психологів

у процесі професійної підготовки, зокрема досліджень Л. Виготського [1], Д. Гоулмана [2], С. Стайна [3], Дж. Май'єра, П. Саловея [4] та ін., засвідчує, що емоційна компетентність розвивається шляхом навчання, тренування та набуття досвіду, а розвиток емоційного інтелекту та емоційної компетентності пов'язаний із розпізнаванням та переробкою емоційної інформації. З огляду на це можна стверджувати, що для формування емоційної компетентності майбутніх психологів важливе значення має надання їм інформації щодо видів емоцій, їх ідентифікації, розрізнення, сприйняття та вираження, емоційної фасилітації мислення, розуміння та управління емоціями. Необхідно ознайомити студентів з базовими поняттями науки про емоції, особливостями впливу емоційної сфери на життєдіяльність, цінностями емоційних переживань, формувати у них розуміння важливості пізнання емоційної сфери для досягнення внутрішньої гармонії, психологічного благополуччя, повноцінного професійного життя та ін. Усі ці аспекти потрібно передбачити при розробці структурно-змістового забезпечення процесу формування емоційної компетентності майбутніх психологів, доповнивши програми начальних дисциплін циклу професійно-практичної підготовки інформацією щодо емоційної сфери, сутності емоційної компетентності та специфіки змісту психологічної допомоги.

З урахуванням того, що розпізнавання емоцій інших людей ґрунтується насамперед на різноманітній інформації про їх внутрішній стан, для розвитку здатності майбутніх психологів до розуміння емоцій і управління ними важливо розвивати загальну спрямованість їх особистості на емоційну сферу, підтримуючи інтерес до внутрішнього світу людей (в тому числі й до свого власного), схильність до психологічного аналізу поведінки, до цінностей, що стосуються емоційних переживань.

Важливе значення має також розвиток емоційної регуляції студентів, формування правильного розуміння значення емоцій у житті людей, цілеспрямоване введення сфери почуттів у навчально-пізнавальну діяльність. У студентів необхідно формувати здатність вербально характеризувати емоції на основі розвиненого емоційного тезауруса, уміння ідентифікувати почуття і повідомляти про них. Ці знання про емоції і почуття необхідні для задоволення емоційних потреб студентів, отримання емоційної підтримки від інших, розуміння їх і надання їм емоційної «допомоги». У всіх цих випадках відповідним має бути і науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення, зокрема навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації щодо формування емоційної компетентності. Така методична література повинна містити також, окрім змістового, відповідний практичний компонент, що передбачав би набуття студентами умінь і навичок – складових емоційної компетентності.

При формуванні емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки важливо враховувати такий елемент комплексу педагогічних умов, як обставини (зміст, методи, технології навчання тощо) та середовище (освітнє, інформаційно-освітнє) навчального процесу. Йдеться про необхідність використовувати такі методи і технології навчання, які б як найповніше дозволяли формувати у майбутніх фахівців діяльнісний компонент емоційної компетентності. Цим вимогам на сьогодні якнайповніше відповідає контекстне навчання, за якого знання, уміння, навички подаються не як предмет, на який повинна бути спрямована активність студента, а як засіб вирішення завдань професійної діяльності [5].

Особливу увагу в процесі контекстного навчання слід приділяти поступовому, поетапному переходу студентів до базових форм діяльності більш високого рівня: від навчальної діяльності

академічного типу (лекції, семінари, практичні заняття) до квазіпрофесійної діяльності (ділові та дидактичні ігри), а потім до навчально-професійної діяльності (науково-дослідницька робота, виконання курсових, бакалаврських і магістерських робіт, практики, стажування).

Навчальний процес контекстного типу необхідно реалізувати за допомогою системи нових і традиційних форм та методів навчання. Це можуть бути будь-які форми, що забезпечують поетапну трансформацію однієї базової форми діяльності студентів в іншу: проблемні лекції, семінари-дискусії, групові практичні заняття, аналіз конкретних ситуацій. При цьому слід відтворювати реальні професійні ситуації й фрагменти трудової діяльності психолога.

Серед дискусійних методів важливо використовувати групову дискусію, розгляд казусів практики, аналіз ситуацій морального вибору тощо. Дискусія – це метод, при якому учасники здійснюють обмін інформацією та ідеями, для того щоб знайти правильне рішення проблеми та прийти до єдиного погодженого рішення. Це спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу ухвалення рішень у групі. Значення дискусійних методів – групової дискусії, розгляду казусів практики, аналізу ситуацій морального вибору тощо – полягає у тому, що студенти вчаться чітко виражати свої думки й відстоювати їх в ситуаціях, коли стикаються кілька точок зору, аналізувати свої емоції та емоції інших людей, розуміти протилежну думку і враховувати її позитивні сторони.

До ігрових методів належать рольові та ділові (управлінські) ігри. За рольової гри як форми організації педагогічного процесу її учасники виконують різні ролі, значущі для них у повсякденному житті. Зміст рольової гри полягає у тому, що людина «приймає» певну соціальну роль і демонструє поведінкові моделі, які, на її думку,

відповідають їй. У рамках рольових ігор необхідно відпрацьовувати поведінку учасників у певних ситуаціях: при моделюванні складної і конфліктної ситуації важливим є сам процес взаємодії учасників.

У свою чергу ділова гра дозволяє задати в навчанні предметний і соціальний контексти професійної діяльності психолога й тим самим змоделювати більш адекватні порівняно з традиційними навчанням умови формування професійних умінь і навичок, нових знань. Ділові ігри мають містити два аспекти: 1) інструментальний, тобто вирішення тієї чи іншої техніко-економічної (прикладної або суто наукової) проблеми; 2) емоційно-рольовий, тобто вирішення міжособистісних проблем, які виникають в ситуації колективної взаємодії. Для формування емоційної компетентності майбутніх психологів можна використовувати різні модифікації ділової гри, зокрема імітаційні та операційні ігри, виконання ролей, інсценування чи психодраму.

Для підготовки ділової гри важливо насамперед розробити сценарій – «дзеркальне» відображення ситуації й об'єкта. При цьому слід визначити навчальну мету заняття, описати проблему, яку необхідно вирішити, обґрунтувати завдання, план ділової гри, здійснити загальний опис процедури гри, зміст ситуації і характеристик діючих осіб. Процедура ділової гри має складатися з декількох етапів, зокрема етапу підготовки аудиторії, учасників і експертів, етапу вивчення ситуації, інструкцій, установок та інших матеріалів, збирання додаткової інформації, етапу проведення гри та етапу аналізу, обговорення й оцінки результатів гри. Загалом рольові та ділові ігри як метод навчання повинні передбачати вибір послідовних, оптимальних рішень в умовах, що імітують реальну практичну діяльність. Ці методи навчання дозволяють вчити студентів відповідної емоційної поведінки, ігрової психотерапії, здійснювати

психодраматичну корекцію та контргру (трансактний метод усвідомлення комунікативної поведінки).

Велике значення при формуванні емоційної компетентності має сензитивний тренінг – тренування міжособистісної чутливості. Це обумовлене тим, що він дозволяє створювати ідеальне співвідношення зовнішніх умов (середовище, діяльність, процес навчання) і внутрішніх чинників (емоційні властивості, життєва позиція, компетентність у часі, тип мислення, суб'єктивність контролю, комунікативний потенціал, соціальна чуйність, мотивація досягнень, асертивність поведінки тощо). За основу концепції тренінгу слід брати теорії емоційно-інтелектуальних здібностей Д. Карузо, Дж. Мейера та П. Селовея, емоційної компетентності Д. Гоулмена, некогнітивну теорію емоційного інтелекту Р. Бар-Она, двокомпонентну теорію емоційного інтелекту Д. Люсіна та інші. Основну частину заняття необхідно спрямовувати на розвиток почуттєво-особистісної сфери, зокрема на самопізнання можливостей й обмежень студентів, емоційний самоаналіз; виконувати вправи на поглиблення емоційного самоусвідомлення, формування умінь управляти емоціями. Для досягнення завдань емоційного тренінгу важливо застосовувати такі інтерактивні техніки: розминки, «мозкові штурми», міні-лекції, міні-дискусії, аналіз професійних ситуацій, рольові ігри, творчі вправи, самодіагностика, рухові вправи.

Під час емоційного тренінгу студенти повинні розширити діапазон конструктивної міжособистісної взаємодії, підвищити емоційну та соціальну компетентність за допомогою тренування комунікацій на різні теми, моделювання і програвання реальних життєвих ситуацій. Студенти повинні зрозуміти вплив емоційної сфери на життєдіяльність, а самих емоційних переживань – як цінностей, важливість внутрішньої гармонії, психологічного благополуччя,

здорових стосунків з іншими людьми для повноцінного професійного життя, відповідальності за власні емоційні переживання.

З урахуванням того, що у своїй професійній діяльності психологи повинні вирішувати дуже багато проблем, які не можна наперед передбачити і для вирішення яких лише знань, отриманих у стінах навчального закладу, буде замало, необхідно навчити їх самостійно опрацьовувати інформацію, вирішувати складні проблемні завдання. Для цього слід широко задіювати потенціал позааудиторної роботи, зокрема науково-дослідницької, розв'язання завдань професійно орієнтованого характеру під час різних видів практики. Використання дослідницьких методів (завдань) має допомогти студентам краще зрозуміти теоретичний матеріал з питань емоційної сфери, формувати у студентів уміння гнучко застосовувати набуті знання на практиці, загалом активізувати їх пізнавальну діяльність, формуючи потребу, інтерес до науково-дослідницької діяльності й самоосвіти з проблем емоційної діяльності.

Особливо велике значення для розширення знань студентів щодо їх майбутньої професійної діяльності, формування необхідних професійних умінь та навичок – складових емоційної компетентності мають різні види практики. Вивчаючи на практиці наукові, прикладні та практичні аспекти діяльності психолога, головні напрями діяльності психологічних лабораторій, принципи і методи роботи психологів у наукових, освітніх та лікувальних установах, різні моделі психологічної служби в системі освіти, науки та охорони здоров'я, студенти повинні краще пізнати сферу застосування знань про емоційну сферу людей, з'ясувати уміння і навички – складові емоційної компетентності, необхідні у майбутній професійній діяльності.

Кожному студенту перед стажуванням необхідно видавати індивідуальне завдання, у якому передбачити його роботу щодо

спостереження й аналізу емоційної компетентності психологів відповідних установ. Основною метою таких індивідуальних завдань має бути удосконалення знань студентів щодо особливостей емоційної компетентності психолога різних наукових, освітніх та лікувальних установ.

При підготовці до стажування студенти повинні вивчити зміст індивідуального завдання і методичні рекомендації щодо його виконання, зокрема з'ясувати зміст діяльності психолога різних наукових, освітніх та лікувальних установ, специфіку його роботи та персоналу, вимоги керівних документів. Після прибуття на місце стажування студенти мають виконати безпосередньо завдання щодо вивчення емоційної компетентності психолога відповідної установи. У цій роботі найважливішим є вивчення студентами досвіду роботи психологічної служби, змісту емоційної компетентності психолога, спостереження за його емоційною компетентністю під час психодіагностичного обстеження, консультацій, психокорекційних та психопрофілактичних заходів.

Після закінчення стажування студенти у звіті повинні проаналізувати результати своєї роботи, подати дані щодо відпрацювання завдань і плану стажування, розкрити позитивні сторони проведеної роботи, вказати на труднощі та проблеми. При аналізі результатів стажування слід звернути увагу на професійні знання студентів, зокрема знання обов'язків психолога тієї чи іншої установи, специфіки його емоційної компетентності при роботі з різними категоріями осіб.

При оцінці результатів стажування необхідно врахувати уміння студентів називати і характеризувати емоції психолога та людей, з якими він мав справу при психодіагностичному обстеженні, зокрема уміння точно розпізнавати, оцінювати емоції, закріплювати емоційний

досвід суб'єкта, вміння впливати на міжособистісну комунікацію для досягнення цілей психокорекційних та психопрофілактичних заходів. Важливими мають бути також висновки студентів щодо шляхів підвищення емоційної культури персоналу і культури організації загалом.

Для формування у майбутніх фахівців емоційної компетентності важливе значення має особистість викладача: сформувати в суб'єктів навчання емоційну компетентність може лише особистість, якій властива ця професійно та особистісно важлива властивість. Має значення особистісна орієнтація педагога, його здатність правильно розуміти співрозмовника, аналізувати мотиви його поведінки, співпереживання, емпатія. У межах особистісно орієнтованої установки викладач мусить бути сконцентрованим на студентові; завжди допомагати йому, бути уважним до його емоційних переживань, вникаючи в їх суть.

Для роботи з формування у студентів емоційної компетентності викладач повинен мати відповідні цінності, зокрема щодо ставлення до студентів, необхідності підтримання атмосфери взаємоповаги та взаємодопомоги. Викладачеві для формування у майбутніх психологів емоційної компетентності необхідні також певні психотехнічні вміння роботи. Це насамперед високий рівень «відкритості», вміння налагоджувати недирективну особистісно-орієнтовану взаємодію, створювати позитивну емоційну атмосферу спілкування.

Важливо, щоб викладач сам усвідомлював вплив емоційної сфери на життєдіяльність, а емоційні переживання сприймав як цінності, ставився з повагою до них; був відкритим до нових вражень, подій і життєвих змін, оптимістично мислив, акцентуючи увагу на позитивних аспектах життя, конструктивно ставлячись до помилок. У контексті міжособистісної взаємодії важливо, щоб викладач *умів*

ідентифікувати (розпізнавати, розуміти) емоції інших, володіти навичками активного слухання; міг надавати студентам емоційну підтримку; адекватно і толерантно реагувати на позитивні й негативні емоції з боку інших; чинити опір негайним бажанням виплеснути емоції (контроль над імпульсами); адекватно сприймати зворотній зв'язок з боку інших людей.

Для роботи з формування у студентів емоційної компетентності викладач повинен мати відповідний рівень знань щодо емоційної сфери. У цьому контексті для підвищення емоційної грамотності викладачів важливе значення має організоване навчання викладачів, зокрема організація тематичного семінару «Емоційна компетентність майбутніх психологів та актуальні питання її формування». Метою семінару має бути надання викладачам методичної допомоги щодо формування у студентів емоційної компетентності при викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Практикум з загальної психології», «Експериментальна психологія», «Педагогічна психологія», «Диференціальна психологія», «Вікова психологія», «Історія психології», «Соціальна психологія» та ін. Програма цього семінару повинна охоплювати питання щодо основ емоційної діяльності, значення емоцій у житті людини та в освітньому процесі, сучасних теорій емоційного інтелекту, правил організації емоційної взаємодії, основ конструктивних комунікацій. Предметом особливої уваги на семінарі повинні бути питання щодо особливостей та змісту формування емоційної компетентності у майбутніх психологів у процесі професійної підготовки, комплексу педагогічних умов формування емоційної компетентності та ін.

Для формування у майбутніх психологів емоційної компетентності необхідно використовувати модель цього процесу. Модель формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі

професійної підготовки є теоретичною побудовою, що містить цільовий, змістовий та результативний блоки, охоплюючи усі дидактичні компоненти педагогічної системи, їх зв'язки й взаємовпливи, принципи, умови, зміст, засоби формування емоційної компетентності. Використання такої моделі дає повне теоретичне уявлення про формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки та одночасно є засобом її формування.

Висновки. Таким чином, основними методичними рекомендаціями щодо формування в майбутніх психологів емоційної компетентності можна назвати такі: 1) структурно-змістове забезпечення процесу формування емоційної компетентності, зокрема доповнення змісту дисциплін професійно-практичної підготовки інформацією про базові поняття науки про емоції і проблеми емоційної сфери та взаємодії; 2) створення навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій і методичних розробок для формування емоційної компетентності з відповідним практичним компонентом, що передбачав би набуття студентами умінь і навичок – складових емоційної компетентності; 3) розвиток загальної спрямованості особистості студентів на емоційну сферу та підтримання їх інтересу до внутрішнього світу людей; 4) формування у студентів здатності вербально характеризувати емоції на основі розвиненого емоційного тезауруса, ідентифікувати почуття і повідомляти про них; 5) використання контекстного навчання для формування у майбутніх фахівців діяльнісного компонента емоційної компетентності; 6) моделювання квазіпрофесійних ситуацій і використання тренінгів на основі міждисциплінарного підходу та ін.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження професійно значущих характеристик емоційної

компетентності майбутніх психологів, вивчення особистісної емоційної готовності майбутніх психологів до психокорекційної та психопрофілактичної роботи, а також з'ясування особливостей розвитку необхідних умінь та навичок – складових внутрішньоособистісних емоційних та міжособистісних емоційних компетенцій психолога в системі підвищення кваліфікації.

Література:

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Даниэл Гоулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2008. – 478 с.
3. Стайн С. Преимущества ЕО: Эмоциональная культура и ваш успех / С. Стайн, Г. Бук; пер. с англ. М. Маркус // Библиотека Максима Мошкова [Электронный ресурс]. – 2000. – Режим доступа: <http://lib.ru/ЮРЕОРЬЕ/ер.М>.
4. Mayer J. D. The Intelligence of emotional intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey // *Intelligence*. – 1993. – V. 17. – № 4. – P. 433–442.
5. Діденко О. В. Креативність у структурі професійної готовності офіцера-прикордонника: суперечливий характер, компонентний склад і зміст / О. В. Діденко // *Вища школа* : – Київ, видавництво «Знання», 2016. – №. 1. – 128 с., С. 88–98

References:

1. Vy'gotskij L. S. *Pedagogicheskaya psixologiya* / L. S. Vygotskij; pod red. V. V. Davydova. – M.: Pedagogika, 1991. – 479 s.
2. Goylman D. *E'moczional'ny'j intellect* / Danie'l Goylman; per. s angl. A. P. Isaevoj. – M.: AST: AST Moskva: Hranitel', 2008. – 478 s.

3. Stajn S. *Preimyshhestva EO: E'mocziional'naya kyl'tyra I vash yspeh / S. Stajn, G. Byk; per. s angl. M. Markys // Biblioteka Maksima Moshkova [Elektronny resyrs]. – 2000. – Rezhim dostypa: <http://lib.ru/YOPEOPBE/ep.M>.*
4. Mayer J. D. *The Intelligence of emotional intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey // Intelligence. – 1993. – V. 17. – № 4. – P. 433–442.*
5. Didenko O. V. *Kreatyvnist u strukturi profesiynoyi hotovnosti ofitsera-prykordonnyka: superechlyvyi kharakter, komponentnyi sklad i zmist / O. V. Didenko // Vyshcha shkola: – Kyiv, vydavnytstvo „Znannia”, 2016. – №1. – 128 s., S. 88–98.*

УДК 37.03:53.02

**ВИВЧЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ФІЗИЧНИХ ПОНЯТЬ ІЗ
ВИКОРИСТАННЯМ ВЛАСТИВОСТЕЙ СИМЕТРІЇ НА ОСНОВІ
ФІЗИЧНОГО ТА КОМП'ЮТЕРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

кандидат педагогічних наук, доцент Кузьменко О.С.

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного
університету, Україна, Кіровоград

кандидат педагогічних наук, Дембіцька С.В.

Вінницький національний технічний університет, Україна, Вінниця

У статті аналізується та розглядається поняття симетрії, яке покладене в основу сучасних фізичних теорій. Симетрія виявляє взаємозв'язок фізичних законів, спрощує розуміння складних процесів, що протікають у мікросвіті та розглядаються в фізиці. Метою статті є з'ясування особливостей вивчення поняття симетрії у процесі навчання фізики при використанні фізичного та

комп'ютерного моделювання в умовах розвитку концепції STEM-освіти в ВНЗ технічного профілю.

Досліджено вплив сучасних засобів навчання в формуванні фундаментального фізичного поняття, як симетрія на основі навчального комплексу «L-мікро», який використовується в навчальному процесі з фізики з поєднанням комп'ютерних технологій, що активізуватиме та стимулюватиме самостійну пізнавально-пошукову діяльність студентів.

Перспективи подальших пошуків полягають у розробці ідеальних фізичних та комп'ютерних моделей фізичних процесів і явищ, з відокремленням властивостей симетрії, що значно підвищить якість засвоєння навчального матеріалу.

Ключові слова: симетрія, закони збереження, фізика, фізичне моделювання, комп'ютерне моделювання, фізичний практикум, STEM-освіта.

PhD of Pedagogic, Kuzmenko O.S., PhD of Pedagogic, Dembitskaya S.V. Study of fundamental physical concepts using the symmetry properties based on physical and computer modeling in higher education technical profile/ Kirovohrad Flight Academy of National Aviation University, Ukraine, Kirovohrad; Vynnytsky National Technical University, Ukraine, Vinnitsa

The article analyzed and considered the concept of symmetry, which laid the foundation of modern physical theories. Symmetry reveals the relationship of physical laws, simplifies the understanding of complex processes occurring in microcosm and considered in physics. The article aims to clarify the concept of symmetry study features in teaching physics using physical and computer modeling in the development of the concept of STEM-education institutions of technical profile.

The influence of modern education in the formation of the fundamental physical concepts as symmetry-based training set «L-micro» used in the classroom for physics combined with computer technology that will enhance and stimulate cognitive self-search activities of students.

Prospects for further research are in perfect physical and developing computer models of physical processes and phenomena of separation symmetry properties that greatly enhance the quality of learning.

Key words: symmetry, conservation laws, physics, physical simulations, computer modeling, physical workshop, STEM-education.

Вступ. Актуальним завданням сучасної дидактики фізики є пошук ефективних шляхів і засобів для проведення теоретичних досліджень у процесі навчання фізико-математичних дисциплін.

Серед багатьох методів наукового пізнання особливе місце посідає метод моделювання – заміни вивчення явища в натурі вивченням аналогічного явища на моделі. Основний зміст моделювання полягає в тому, щоб за результатами дослідів із моделями одержати необхідну інформацію про досліджуваний об'єкт, безпосереднє вивчення якого є неможливим.

Актуальність статті зумовлена пошуками способів і методів викладання, які задовільняють сучасні вимоги розвитку концепції STEM-освіти. В Україні 22 червня 2015 року в Міністерстві освіти та науки України відбувся круглий стіл, присвячений розвитку STEM-освіти, де були присутні представники провідних установ, ініціатив, проектів у сфері освіти всіх рівнів, а також було створено робочу групу з питань впровадження STEM-освіти в Україні згідно наказу МОН України від 29.02.2016 № 188.

Рівень сформованості знань в студентів з фізики визначається засвоєнням фундаментальних фізичних понять, законів, теорії та

принципів. На даному етапі розвитку фізичної освіти, особливо актуальні питання, пов'язані з теорією симетрії в сучасних фізичних теоріях, заснованих на об'єднанні фундаментальних взаємодій.

На нашу думку доцільно під час вивчення загального курсу фізики варто сформулювати у студентів цілісне уявлення про дану науку на основі вивчення фундаментальних понять симетрії та принципів симетрії з використанням фізичного та комп'ютерного моделювання, що дозволяє перевірити істинність теоретичних положень у процесі вивчення загального курсу фізики.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є з'ясування особливостей вивчення поняття симетрії у процесі навчання фізики при використанні фізичного та комп'ютерного моделювання в умовах розвитку концепції STEM-освіти в ВНЗ технічного профілю.

Основу методики навчання фізики у вищій школі досліджували О.І. Бугайов, П.С. Атаманчук, С.П. Величко, В.П. Вовкотруб, С.У. Гончаренко, І.М. Кучерук, М.Т. Мартинюк, М.І. Садовий, Б.А. Сусь, М.І. Шут та ін.

Пошуки найефективнішого використання комп'ютерного моделювання висвітлено в роботах Л.І. Анциферова, Г.А. Бордовського, С.П. Величка, Ю.О. Жука, І.В. Роберта, А.М. Слуцького та ін. Аналіз наукових робіт цих авторів свідчить, що впровадження комп'ютерного моделювання в практику навчання фізики є однією з форм підвищення ефективності навчального процесу.

Проблемі симетрії у фізиці присвячені роботи Дж. Еліота, П. Добера [4], І.С. Дмитрієв розглядав симетрію в квантовій хімії [3], В.В. Мултановського, який розглядає симетрію у класичній механіці [8], І.З. Ковальова (розгляд симетрії в курсі фізики в середній школі) [6], геометричні перетворення симетрії розглядав М.М. Мурач [8],

Е. Вігнер відзначав в своїх роботах найважливіші проблеми філософського і природничо-наукового характеру, пов'язані з симетрією [2], М.І. Садовий розглядав в своїх роботах симетрію мікрочастинок [14].

Основними завданнями статті є: 1) аналіз наукової літератури з теми дослідження; 2) визначення суті та особливостей використання фізичного та комп'ютерного моделювання у процесі вивчення поняття симетрії студентами ВНЗ технічного профілю.

Виклад основного матеріалу статті. Фундаментальне поняття (від лат. *fundamentum* – основа) – категорія науки, що доведена експериментально і теоретично, і на основі якої розвиваються нові напрямки в науці. У процесі вивчення загального курсу фізики розглядаються такі фундаментальні фізичні поняття: 1) такі, що відображають фундаментальні властивості природи і є універсальними засобами пізнання (симетрія, невизначеність, відносність, імовірність); 2) такі, що несуть інформацію про основні властивості матерії (поле, фотон, фізичний вакуум, фундаментальні взаємодії, фундаментальні частинки, фундаментальні константи); 3) такі, що належать до природничо-наукових категорій (енергія, імпульс, момент імпульсу, маса, заряд).

У процесі вивчення загального курсу фізики студентами на першому курсі навчання в ВНЗ, доцільно розглядати поняття симетрії.

Симетрія (від грец. *συμμετρέειν* – міряти разом) – властивість об'єкта відтворювати себе при певних трансформаціях, які називаються операціями симетрії [12].

Поняття симетрії відіграє велику роль у фізиці. Перш за все слід відзначити просторову симетрію, якою можуть характеризуватися фізичні об'єкти. Слід розрізняти симетрію трансляції, симетрію

дзеркального відображення, симетрію поворотів, гвинтову симетрію тощо. Особливим видом симетрії є *ізотропність* – незалежність властивостей фізичної системи від напрямку, *однорідність* – незалежність властивостей фізичної системи від точки простору [7].

Специфічним для фізики видом симетрії є інваріантність фізичних законів щодо вибору системи відліку, яка лежить в основі теорії відносності. Іншим видом симетрії, який зустрічається в фізиці є симетрія заміни напрямку координатних осей, що лежить в основі принципу парності.

Симетрія властивостей квантово-механічної системи щодо перестановки частинок місцями лежить в основі принципу нерозривності частинок. Для багатьох фізичних систем характерні свої особливі приховані типи симетрії. У фізиці елементарних частинок – калібрувальна інваріантність – симетрія частинок відносно певного типу перетворень, завдяки якій можна встановити внутрішню структуру у великій кількості відкритих фізиками елементарних частинок. Існують гіпотези симетрії між двома фундаментальними типами частинок: бозонами та ферміонами, які отримали назву *суперсиметрії*.

Закони збереження фізичних величин – це твердження, згідно з якими чисельні значення цих величин не змінюються з часом у будь-яких процесах. Фактично в багатьох випадках закони збереження просто випливають з принципів симетрії.

Закон збереження моменту імпульсу є наслідком симетрії щодо поворотів у просторі та свідчить про ізотропності простору. Ці закони збереження характерні для всіх частинок. Симетрії поділяють на зовнішні і внутрішні. Зовнішні симетрії – симетрія фізичних об'єктів в реальному просторі – часу, звані також просторово-тимчасовими або

геометричними. Закони збереження енергії, імпульсу та моменту імпульсу є наслідками зовнішніх симетрій.

Поняття симетрії доцільно розглядати у процесі вивчення квантової фізики. Це пов'язано з тим, що фізика високих енергій вивчає фундаментальні взаємодії, структуру речовини і полів, взаємоперетворення елементарних частинок тощо. Щоб студенти зрозуміли зміст даного поняття на рівні мікросвіту, необхідно їх знайомити зі змістом симетрії протягом вивчення усього курсу загального курсу фізики, показуючи, що вся природа за своєю суттю є симетричною. Засвоєння цього поняття буде успішнішим за умови використання фізичного та комп'ютерного моделювання у процесі навчання фізики в умовах розвитку STEM-технологій. Так за допомогою використання цих моделей можна змодельовати симетрію об'єктів, природних явищ, систем, які мають таку властивість.

Фізичне моделювання (рос. *физическое моделирование*; англ. *physical simulation*, нім. *physikalische Modellierung* f): 1) створення матеріальної моделі, що має таку саму фізичну природу (такий самий фізичний зміст), як і дійсне явище, що вивчається на основі критеріїв геометричного, кінематичного й динамічного моделювання; 2) відтворення на моделі й дослідження процесів, що якісно однакові з процесами у реальному об'єкті.

Метод використовується у випадках, коли: відсутня математична модель явища, або така модель дуже складна, вимагає багато вихідних даних, одержання яких ускладнене; відтворення явища (машини, процесу) в реальних масштабах недоцільне.

Під *комп'ютерними моделями* розуміють, комп'ютерні програми, що імітують фізичні досліди, явища або ідеалізовані модельні ситуації, які трапляються у фізичних задачах, завданнях, самостійних дослідженнях. Комп'ютерні моделі дають змогу отримувати динамічні

наочні ілюстрації фізичних дослідів, експериментальних явищ, відтворювати їхні тонкі деталі та акцентувати увагу на тих, які можуть швидко промайнути чи бути не поміченими при спостереженні в реальних дослідах.

Еволюційний розвиток комп'ютерних технологій та моделювання дозволяє успішно застосовувати їх за такими напрямками навчальної діяльності: 1) використання довідниково-інформаційних та експертних систем із застосуванням комп'ютерної техніки для зберігання інформації, пошуку і часткової її інтерпретації; 2) створення математичних моделей фізичних явищ (сучасні електронні засоби дозволяють гармонійно поєднати дидактичні принципи з науковістю матеріалу, зрозуміло описувати експеримент і відтворювати досліджуване фізичне явище у довільному масштабі часу, проводити імітаційне моделювання явищ, недоступних для класичних методів спостереження, таких, як процеси мікросвіту та ін.); 3) здійснення оперативного контролю навчального процесу за допомогою використання тестової комп'ютерної системи з подальшим збереженням результатів опитувань, можливістю їх обробки та кумулятивною оцінкою знань; 4) поєднання реального та віртуального фізичного експерименту.

В Кіровоградській льотній академії Національного авіаційного університету на кафедрі фізико-математичних дисциплін розроблено 7 лабораторних робіт фізичного практикуму «Механіка та молекулярна фізика» на базі комплекту L-мікро [1] та апробовано студентами академії. Навчальний комплект «L-мікро» дає можливість реалізувати навчальні досліди, лабораторні роботи фізичного практикуму у процесі навчання курсу загальної фізики. Виконуючи дані лабораторні роботи з механіки та молекулярної фізики студенти можуть прослідкувати відображення принципів симетрії.

Удосконалення і розвиток навчального фізичного експерименту мають здійснюватись комплексно. Одним із конструктивних принципів побудови курсу фізики за сучасною концепцією STEM-освіти є розроблення педагогічних програмних засобів (ППЗ) для використання на заняттях фізики комп'ютерного моделювання. Спрямованість навчання фізики на використання ІТ-технологій як високоефективного засобу навчання не лише забезпечує підвищення рівня професійної підготовки студентів, але й істотно впливає на їх мотиваційну сферу, зумовлюючи формування пріоритетних професійних і навчально-пізнавальних мотивів вивчення загальної фізики, що забезпечують успішність оволодіння професійними знаннями і вміннями.

Висновки. Таким чином, фізичне та комп'ютерне моделювання набирають більших обсягів у наукових дослідженнях найрізноманітніших галузей науки, і як наслідок поступово зростають їх значення у навчальному процесі вивчення фізико-математичних дисциплін. Але часто викладачі ВНЗ під терміном «комп'ютерне моделювання» розуміють імітацію деякого фізичного процесу, отримання графіків і рисунків за допомогою готових аналітичних формул.

У результаті такого підходу навчальний процес ускладнюється, що характеризується збільшенням часу на його підготовку і зміною рівня пізнавальної активності студентів. Метою комп'ютерного моделювання є отримання унікального результату, який не можна досягти традиційними методами і засобами навчання за незмінного рівня активності студентів. Комп'ютерна модель має бути не лише формальною заміною реальних фізичних об'єктів і процесів, а й передбачити отримання нових результатів, властивостей об'єкта. Обчислювальне середовище в усьому світі змінюється дуже швидко, і

водночас розширюються наші уявлення про сфери застосовності комп'ютерів.

Перспективи подальших пошуків полягають у розробці фізичних та комп'ютерних моделей фізичних процесів і явищ, з відокремленням властивостей симетрії, що значно підвищить якість засвоєння навчального матеріалу.

Література:

- 1/ Борота В.Г. *Механика и молекулярная физика: Методические рекомендации к выполнению лабораторных работ по физике на базе комплекта «L-микро».* / В.Г. Борота, О.С. Кузьменко, С.А. Остапчук.- 2-е изд., перераб. и доп. - Кировоград: КЛА НАУ, 2012. - 68 с.
2. Вигнер Е. *Этюды о симметрии* / Е. Вигнер. — М.: «МИР», 1971. — 318 с.
3. Дмитриев И.С. *Симметрия в мире молекул.* / Дмитриев И.С. — Л.: «Химия», 1976. — 128 с.
4. Элиот Дж. *Симметрия в физике* / Дж. Элиот П. Добер; Соч. в 2-х т. - Т.1. - М: Мир, 1983. - 364 с.
5. Іваненко О.Ф. *Експериментальні та якісні задачі з фізики: [посібник для вчителів]* / О.Ф. Іваненко, В.П. Махнай, О.І. Богатирьов. — К.: Рад. шк., 1987. - 144 с.
6. Ковалев И.З. *Учение о симметрии в курсе физики средней школы: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения (физика)»* / И.З. Ковалев. — К., 1976. - 24 с.
7. Кузьменко О.С. *Формування фундаментальних фізичних понять в студентів вищих навчальних закладів сучасними засобами навчання/*

О.С. Кузьменко // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II (16), Issue: 33, 2014. - Budapest. – p.53-56.

8. Мултановский В.В. *Курс теоретической физики / Мултановский В.В.* - М.: Просвещение, 1988. – 304 с.

9. Мурач М.М. *Геометричні перетворення і симетрія / М.М. Мурач - К.: «Радянська школа», 1987. – 178 с.*

10. Осадчук Л.А. *Методика преподавания физики. / Осадчук Л.А.* - К.: Вища школа, 1984. - 352 с.

11. *Основы методики преподавания физики. / Под ред А.В.Перышкина, В.Г.Разумовского и В.А. Фабриканта.* - М.: Просвещение, 1983. - 398 с.

12. Урманцев Ю.А. *Симметрия природы и симметрии природа / Ю.А. Урманцев.* - М.: Мысль, 1974. - 229 с.

13. *Розв'язування задач з фізики. Практикум. За заг. ред. Є.В. Коршака.* - К.: Вища школа, 1986. - 132 с.

14. Садовий М.І. *Окремі питання сучасної та традиційної фізики: Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів освіти. – Кіровоград: Видавництво ПП «Каліч О.Г.», 2007. – 138 с.*

References:

1. Borota V.G. *Mekhanika i molekulyarnaya fizika: Metodicheskie rekomendatsii k vypolneniyu laboratornykh rabot po fizike na baze kompleksa «L-mikro»./ V.G. Borota, O.S. Kuzmenko, S.A. Ostapchuk.- 2-e izd., pererab. i dop.* - Kirovograd: KLA NAU, 2012. - 68 s.

2. Vigner Ye. *Etyudy o simmetrii / E. Vigner.* — М.: «MIR», 1971. – 318 s.

3. Dmitriev I.S. *Simmetriya v mire molekul. / Dmitriev I.S.* – L.: «Khimiya», 1976. – 128 s.

4. Eliot Dzh. *Simmetriya v fizike / Dzh. Eliot P. Dober; Soch. v 2-kh t.* - T.1. - М : Mir, 1983. - 364 s.

5. *Ivanenko O.F. Eksperymental'ni ta yakisni zadachi z fizyky: [posibnyk dlya vchyteliv] / O.F. Ivanenko, V.P. Makhnay, O.I. Bohatyr'ov. – K.: Rad. shk., 1987. - 144 s.*
6. *Kovalev I.Z. Uchenie o simmetrii v kurse fiziki sredney shkoly: avtoref. dis. na soisk. uchen. stepeni kand. ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriya i metodika obucheniya (fizika)» / I.Z. Kovalev. – K., 1976. - 24 s.*
7. *Kuz'menko O.S. Formuvannya fundamental'nykh fizychnykh ponyat' v studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv suchasnymy zasobamy navchannya /O.S. Kuz'menko // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II (16), Issue: 33, 2014. - Budapest. – p.53-56.*
8. *Multanovskiy V.V. Kurs teoreticheskoy fiziki / Multanovskiy V.V. - M.: Prosveshchenie, 1988. – 304 s.*
9. *Murach M.M. Heometrychni peretvorenniya i symetriya / M.M. Murach - K.: «Radyans'ka shkola», 1987. – 178 s.*
10. *. Osadchuk L.A. Metodika prepodavaniya fiziki. / Osadchuk L.A. - K.: Vishcha shkola, 1984. - 352 s.*
11. *Osnovy metodiki prepodavaniya fiziki. / Pod red A.V.Peryshkina, V.G. Razumovskogo i V.A. Fabrikanta. - M.: Prosveshchenie, 1983. - 398 s.*
12. *Urmantsev Yu.A. Simmetriya prirody i simmetrii priroda / Yu.A. Urmantsev. - M.: Mysl, 1974. - 229 s.*
13. *Rozv'yazuvannya zadach z fizyky. Praktykum. Za zah. red. Ye.V.Korshaka. - K.: Vyshcha shkola, 1986. - 132 s.*
14. *Sadovyy M.I. Okremi pytannya suchasnoyi ta tradytsiynoyi fizyky: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv pedahohichnykh navchal'nykh zakladiv osvity. – Kirovohrad: Vydavnytstvo PP «Kalich O.H.», 2007. – 138 s.*

УДК: 378.2

**ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ**

аспірантка, Кучерява К. В.

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна, Київ

У статті розглянуто наукові дослідження різних аспектів професійної підготовки майбутніх викладачів економіки. Висвітлено особливості професійної підготовки майбутнього викладача економіки у непедагогічних вищих навчальних закладах. Показано напрями, складові та сутність сучасних вимог до професійної підготовки викладача економіки. Проаналізовано структуру існуючих моделей професійної підготовки викладача економіки, що здійснюється закладами вищої освіти. Зроблено висновок про те, що їх удосконалення можливе лише за умови принципової переорієнтації традиційної підготовки предметно-спеціалізованого характеру. Суттєвого значення набуває результативний аспект, яким виступає компетентність викладача економіки як найважливіша характеристика якості психолого-педагогічної підготовки в економічних університетах.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутній викладач економіки, психолого-педагогічна підготовка викладача, модель підготовки викладача, компетентність.

аспірантка, Кучерявая Е. В. К проблеме профессиональной подготовки будущих преподавателей экономики / ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Украина, Киев

В статье рассмотрены научные исследования различных аспектов профессиональной подготовки будущих преподавателей экономики. Освещены особенности профессиональной подготовки будущего преподавателя экономики в непедагогических высших учебных заведениях. Показано направления, составляющие и сущность современных требований к профессиональной подготовке преподавателя экономики. Проанализирована структура существующих моделей профессиональной подготовки преподавателя экономики осуществляемой вузами. Сделан вывод о том, что их усовершенствование возможно лишь при условии принципиальной переориентации традиционной подготовки предметно-специализированного характера. Существенное значение приобретает результативный аспект, которым выступает компетентность преподавателя экономики как важнейшая характеристика качества психолого-педагогической подготовки в экономических университетах.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, будущий преподаватель экономики, психолого-педагогическая подготовка преподавателя, модель подготовки преподавателя, компетентность.

PhD student, Kucheriava K. V. On the problem of professional training of future teachers of economy / Department of pedagogy Kyiv national economic university named after Vadym Hetman", Ukraine, Kiev

The article presents research of various aspects in training future economy teachers. The peculiarities in training of the future economy teacher in non-pedagogical universities were described. Directions, components and essentiality of modern requirements for training future economy teachers were displayed. The structure of existing training models that currently are applied by higher education institutions for

economy teachers was analyzed. It is concluded in the article that their improvement is possible only if a fundamental reorientation is made in traditional subject-training specialized nature. Efficiency aspect is becoming more and more essential which is represented in the form of competence of the economy teacher as the most important characteristic of psycho-pedagogical training in economic universities.

Key words: professional training, future economy teachers, psycho-pedagogical training of economy teachers, training model of teacher, competence.

Вступ. Сьогодні в теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, який охоплює багато аспектів професійно-педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи.

Підготовка викладачів економіки визначається особливостями самого профілю економічної освіти. У «Концепції розвитку економічної освіти в Україні» [5] зазначається: «Економічна освіта на сучасному етапі розвитку України визначається завданнями переходу до демократичної і правової держави, ринкової економіки, необхідності наближення й до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку». Тим самим визнається принципове значення економічної освіти для економічного і політичного розвитку нашої держави.

Пошук шляхів вирішення означеної проблеми, з одного боку, призводить до виникнення різних підходів до здійснення та удосконалення підготовки, яка проходить на основі базової педагогічної освіти (педагогічні університети і педагогічні інститути) та базової економічної освіти (економічні університети), а з іншого боку, сприяє підвищенню ефективності та якості професійної підготовки, що забезпечує умови формування майбутнього викладача економіки як

конкурентоспроможного фахівця, здатного компетентно здійснювати свою професійну діяльність.

Особливого значення набуває створення якісно нової системи організації фахової та професійної підготовки, яка озброїть майбутнього викладача економіки вмінням інтегрувати економічні, психолого-педагогічні, методичні й дидактичні знання в нестандартних, нетипових ситуаціях професійної діяльності та застосовувати наявний досвід для особистісного саморозвитку та професійного самовдосконалення. Це потребує принципового переорієнтування професійної підготовки з метою сприяти формуванню особистості педагога-професіонала, здатного самостійно й творчо мислити. При цьому врахування недоліків та переваг традиційної системи підготовки викладача, яка складалася в умовах як класичної університетської освіти, так і в умовах педагогічних університетів та інститутів, має забезпечити ефективність професійної підготовки викладача економіки в економічних університетах на основі інноваційних підходу. Отже, питання, пов'язані з підготовкою викладачів економіки на рівні вищої школи, потребують нагального вирішення.

Актуальні питання формування професійнопедагогічної діяльності у вищій школі присвячені праці В. Кременя, С. Вітвицької, Н. Кузьміної, В. Якуніна. Формування ефективної діяльності викладача вивчають науковці Н. Амінов, І. Зимня, А. Маркова, Л. Мітіна.

Водночас, останнім часом розроблено концепції університетської педагогічної освіти (А. Алексюк, С. Сисоєва, Л. Нечепоренко, В. Сагарда), досліджуються питання методології та історії педагогічної освіти (О. Глузман, В. Луговий, В. Майборода, Н. Дем'яненко, Л. Пуховська, Я. Бельмаз). Особлива увага приділяється питанням

самоосвіти, самоактуалізації, самовдосконалення майбутніх педагогів (М. Рогозіна, Л. Кобильнік, Т. Шестакова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що висвітлюються окремі аспекти підготовки викладачів для сфери економічної освіти, зокрема, формування комунікативної компетенції педагогів в умовах економічного ВНЗ (Л. Савенкова), формування професійно-орієнтованого позитивного ставлення до дисциплін психолого-педагогічного циклу в студентів економічного університету (Л. Грущенко), формування професійних педагогічних умінь у майбутніх викладачів економіки (Г. Ковальчук).

З огляду на викладене, **мета статті** – проаналізувати процес професійної підготовки майбутніх викладачів економіки в сучасних умовах розвитку вищої освіти України.

Результати дослідження. Хотілося б звернути увагу на те, що у будь-який часовий період людства вимоги до викладачів і учителів завжди були високими. Сьогодні перед вищою педагогічною школою України стоїть завдання переходу до формування професіоналів, які б могли у своїй майбутній професійній діяльності поєднувати глибокі фундаментальні теоретичні знання і практичну підготовку з постійно зростаючими вимогами інформаційного суспільства. Пропагуються ідеї демократизації, європейського співтовариства, навчання протягом життя, мобільності студентів і викладачів, компетентнісного підходу.

Я. Бельмаз зазначає, що Україна тільки намагається робити перші кроки у напрямку спеціальної підготовки викладачів ВНЗ, тоді як у США вже є певний досвід розв'язання цього питання, втіленням чого є національна програма «Підготовка майбутніх викладачів» («Preparing Future Faculty» – PFF) [2, с. 110]. Певна річ, що підготовка педагогічних кадрів у вищих закладах освіти України приймала різні

організаційні форми, типи та види, зберігаючи історичні традиції та враховуючи нові перспективні тенденції. По-перше, професійна підготовка викладачів економіки раніше забезпечувалася класичними університетами, які пропонували велику кількість організаційних моделей. До цього часу, однак, зберігається значна перевага теоретичної складової професійної підготовки над практичною. По-друге, професійна підготовка викладачів економіки здійснюється педагогічними університетами і педагогічними інститутами, моделі підготовки яких суттєво не відрізняються і мають загальні особливості. Серед них значне акцентування зроблено в бік практичної професійної підготовки (педагогічна практика, методика викладання певних дисциплін, курсові роботи тощо). По-третє, професійна підготовка викладачів економіки стала здійснюватися непедагогічними (економічними) університетами, моделі яких відрізняються гнучкістю й варіативністю щодо змістовності та структури організації психолого-педагогічної підготовки.

Перейдемо до розгляду існуючих систем професійної підготовки викладача економіки в системі вищої освіти.

Як відомо, *модель підготовки викладача економіки в умовах класичних університетів* має свої характерні властивості, що дозволяє визначити специфічні особливості стосовно означених компонентів професійної підготовки. Так, А. Алексюк зазначає, що система сучасної класичної університетської освіти спирається на загальні принципи фундаменталізації, універсалізації, гуманітаризації професійної підготовки. Метою є забезпечення загальноосвітньої, загальнокультурної, професійної та наукової підготовки фахівця широкого профілю, а основними завданнями вважаються фундаментальність знань та підвищення соціальної значущості престижу знань [1, с. 270].

Щодо засобів реалізації, які знаходимо у працях І. Лугового, то змістовність професійної підготовки викладачів економіки спрямована на засвоєння фундаментальних, спеціальних та гуманітарних дисциплін з чітко вираженою науково-дослідною спрямованістю. Побудова системи предметів психолого-педагогічного циклу, у свою чергу, з одного боку, забезпечує широкопрофільність та фундаментальність загальної підготовки, з іншого боку, проявляється у формуванні особливого стилю мислення, що передбачає сформованість певних умінь – аналітичних та прогностичних тощо. При цьому специфіка професійної підготовки виявляється в орієнтуванні на теоретичний аспект, що негативно відображається на здійсненні випускниками повноцінної практичної педагогічної діяльності [6, с. 18].

Основними умовами, які сприяють ефективності професійно-педагогічної підготовки викладача, є забезпечення високого рівня фундаментальних знань, що дозволяє в умовах університетів особливу увагу приділяти взаємозв'язку навчальної та науково-дослідної роботи майбутніх викладачів економіки.

Відповідно, модель підготовки викладача економіки в умовах педагогічних університетів та інститутів також має певні специфічні особливості, аналіз яких здійснювала І. Міщенко, будується на поєднанні загальних та специфічних принципів. Серед них автор виділяє принципи гуманізації та гуманітаризації, універсалізації та фундаменталізації, педагогізації та професіоналізації тощо. Метою професійної підготовки є забезпечення високого рівня ґрунтовної психолого-педагогічної освіти викладача економіки, що забезпечується загальнонауковою, спеціальною, методичною та практично-педагогічною спрямованістю навчання [7, с. 188].

За О. Глузманом, зміст системи професійної підготовки викладача економіки в умовах педагогічних університетів й інститутів пов'язаний з необхідністю засвоєння загальнотеоретичного, спеціального, психолого-педагогічного, практико-педагогічного, науково-дослідницького та культурологічного блоків. Завдяки такому змісту освіти формується система узагальнених міжпредметних і часткових професійно-педагогічних знань, способів діяльності та практичних умінь, що дозволяє творчо здійснювати професійну діяльність при вирішенні педагогічних задач [3, с. 262]. Однак до цього часу залишається питання, що ж вважати результатами професійної підготовки викладача. Так, цим результатом в закладах вищої педагогічної освіти можна вважати формування професійно значущих якостей, педагогічних здібностей та педагогічних умінь, а також формування готовності до діяльності.

Зважаючи на вище сказане, розуміємо, що загальні тенденції традиційної підготовки викладачів знаходять певне відображення в системі професійної підготовки викладача економіки в непедагогічних університетах. Водночас, впровадження якісно нової системи професійної підготовки викладача економічними університетами має значні переваги, про які йдеться у монографії В. Козакова та Н. Бутенко: «...По-перше, самою суттю університетської освіти, універсальністю, науковістю; по-друге – тим, що названими вище сутнісними ознаками забезпечується не лише висока компетентність, а й професійна мобільність випускників; по-третє – економічною доцільністю...; по-четверте – тим, що гуманістична спрямованість професійної освіти як світова тенденція реалізується безпосередньо змістом предметів психолого-педагогічної підготовки та формами і методами навчання; по-п'яте – чинником соціального змісту...» [4, с. 29-34].

Так, ми вважаємо, що модель підготовки викладача економіки в умовах економічних університетів суттєво відрізняється принципами побудови організації навчання, переорієнтацією змістовного компоненту та результативністю професійної підготовки.

Побудова моделі підготовки викладача економіки в умовах економічного університету спирається на систему загальних принципів педагогічної освіти, а також на сукупність специфічних аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців.

Слід зауважити, що психолого-педагогічна підготовка в економічних університетах розглядається як цілісна динамічна педагогічна система, структура, зміст, методи і форми якої спрямовуються на формування компетентності майбутніх викладачів. Такий підхід вважається ефективним, оскільки результатом підготовки студентів до педагогічної діяльності є психолого-педагогічна компетентність.

Аналіз змісту професійної підготовки майбутніх викладачів економіки у непедагогічному вищому навчальному закладі, який знаходимо в праці В. Козакова та Н. Бутенко, доводить, що метою професійної підготовки викладача економіки в економічному університеті є формування високого рівня його професійної компетентності та готовності до управління професійною діяльністю. Досягнення вказаної мети потребує реалізації наступних завдань:

- формування майбутнього педагога як активного суб'єкта самопізнання, самоосвіти та професійної діяльності;
- формування системи професійних умінь викладача економіки;
- підвищення (фундаменталізація) соціально-психологічної компетентності фахівця (соціально-психолого-педагогічний аспект діяльності в системі "людина-людина") [4, с. 29-34];

- активізація інтелектуальних здібностей майбутніх викладачів економіки.

Зміст психолого-педагогічної підготовки студентів в економічному університеті, що є складовою відповідної моделі, включає:

- систему загальнонаукових фундаментальних, психолого-педагогічних та дидактичних знань;

- систему професійно-педагогічних умінь, прийомів та способів діяльності;- досвід застосування набутих знань, навичок, умінь у нестандартних, нетипових ситуаціях професійної діяльності.

Отже, компетентність викладача економіки як здатність до прояву суб'єктом діяльності особистісного ставлення до способу застосування набутих знань, навичок, умінь у професійній діяльності, на нашу думку, можна вважати однією з характеристик якості психолого-педагогічної підготовки.

Безумовно, ефективність реалізації моделі підготовки викладача економіки в непедагогічних університетах через взаємозв'язок її якісних і кількісних структурних компонентів ставить цілий ряд питань, серед яких найважливішими залишаються такі: пошук оптимальних психолого-дидактичних умов удосконалення професійної підготовки, які сприяють формуванню компетентності викладача на етапі його професіоналізації і є основою розвитку особистості майбутнього фахівця.

Висновки. Зрозуміло, що однозначне вирішення означених питань неможливе через існування різноманітних моделей професійної підготовки викладача економіки в системі вищої освіти. Але, враховуючи процеси модернізації національної освіти сучасні науковці виділяють різні аспекти професійної підготовки майбутніх викладачів вищих навчальних закладів та пропонують різноманітні концепції, підходи, форми, методи та технології, більшість з яких

можна застосовувати у практиці підготовки майбутніх викладачів економіки.

Література:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
2. Бельмаз Я. Нове бачення підготовки майбутніх викладачів ВНЗ у США // Людинознавчі студії: Зб. наук. праць ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2007. – Випуск 14. Педагогіка. – С. 110-117.
3. Глузман А.В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования: Монография. – К.: Профосвіта, 1996. – 312 с.
4. Козаков В.А., Бутенко Н.Ю. Гумаізація суспільства і концепція змістовності психолого-педагогічної підготовки в університеті // Університетська педагогічна освіта як шлях гуманізації суспільства: Матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. – К.: КНЕУ, 1999. – Ч. I. – С. 29-34.
5. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004. – № 6. – С. 4–5.
6. Луговой В.И. Проблемы подготовки учительских кадров в университетах Украины. – К.: МАУП, 1991. – 203 с.
7. Міщенко І.Б. Модель професійної підготовки викладача економіки: напрями удосконалення // Неперервна професійна освіта: Теорія і практика: Педагогіка. Психологія. – К.: МДГУ, 2003. – Вип. 1. – С. 185-192.

References:

1. Aleksyuk A.M. Pedagogika vyshchoi shkoly Ukrainy. Istoriiia. Teoriia: Pidruchnyk. – K.: Lybid, 1998. – 560 s.

2. Belmaz Ya. *Nove bachennia pidhotovky maibutnikh vykladachiv VNZ u SShA // Liudynoznavchi studii: Zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Drohobych: Vymir, 2007. – Vypusk 14. Pedahohika. – S. 110-117.*
3. Hluzman A.V. *Unyversytetskoe pedahohycheskoe obrazovanye: opyt systemnoho yssledovanyia: Monohrafiya. – K.: Profosvita, 1996. – 312 s.*
4. Kozakov V.A., Butenko N.Yu. *Humaizatsiia suspilstva i kontsepsiia zmistovnosti psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky v universyteti // Universytetska pedahohichna osvita yak shliakh humanizatsii suspilstva: Materialy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – K.: KNEU, 1999. – Ch. I. – S. 29-34.*
5. *Kontsepsiia rozvytku ekonomichnoi osvity v Ukraini // Osvita Ukrainy. – 2004. – № 6. – S. 4–5.*
6. Luhovoi V.Y. *Problemy podhotovky uchytelskykh kadrov v unyversytetakh Ukrainy. – K.: MAUP, 1991. – 203 s.*
7. Mishchenko I.B. *Model profesiinoi pidhotovky vykladacha ekonomiky: napriamy udoskonalennia // Neperervna profesiina osvita: Teoriia i praktyka: Pedahohika. Psykholohiia. – K.: MDHU, 2003. – Vyp. 1. – S. 185-192.*

УДК 378.011.3-051: 654.197

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІСТЬ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ТЕЛЕЖУРНАЛІСТІВ
(вища школа)**

Носова К.В.

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

м. Старобільськ, Україна

У статті розглянуто інтелект у формуванні культури професійного спілкування студентів – майбутніх тележурналістів.

Визначено, що навичкам інтелекту сприяло відчуття студентами власної повноцінної суб'єктної позиції в різних видах діяльності, активність і включеність. Це дає відчуття реальної можливості прояву конкретного професійного мислення, інтелектуальної активності, найінтенсивнішого розвитку та прояву якостей, властивих творчій діяльності, тобто вигадку, кмітливість, винахідливість, уміння виявляти сховані проблеми управляти ситуацією зумовило розвиток здатності контролювати свій психоемоційний стан, впливати на стан оточуючих.

Ключові слова: педагогіка, студенти-тележурналісти, вища школа, інтелект, педагогічний процес.

Nosova K. V. Intellectuality in formation culture professional future communication journalist (high school)/ "Lugansk National University Taras Shevchenko", Starobilsk, Ukraine

The article deals with intelligence in the formation of professional communicative culture of students - future broadcasters. Determined that intelligence skills helped students own feeling full of subject positions in various activities, activity and involvement. This gives the feeling of a real opportunity to display specific professional thinking, intellectual activity, and most intense manifestation of qualities inherent creative activity that is fiction, ingenuity, resourcefulness, ability to detect hidden problems to manage the situation led to the development of the ability to control your psycho-emotional state affect the others

Keywords: pedagogy, student journalist, high school, intelligence, pedagogical process.

Як свідчать положення Закону України «Про освіту» та низка нормативних актів, пріоритетним завданням сьогодення є запровадження освітніх інновацій. Особливо актуальні ці питання під

час фахової підготовки майбутніх тележурналістів у системі вищої школи. Суспільство інтегрує у світовий освітній та інформаційний простір, тому вся робота пов'язана з пошуком нових шляхів формування особистості сучасного фахівця. Останнім часом вітчизняна педагогічна наука зазнає значних змін, зокрема впровадження нових форм та методів організації навчальної діяльності [1].

Мета наукової статті полягає у тому, щоб розглянути інтелект у формуванні культури професійного спілкування майбутніх тележурналістів у системі вищої школи.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та закордонних науковців свідчить про те, що роль інтелекту велика, але як у педагогічному процесі активізувати інтелектуальну діяльність студентів - це питання сьогодні актуальне. Деякі науковці пропонують це здійснювати за рахунок підвищення рівня самостійності студентів (у складанні тестів, роботою над ними), формування прийомів вирішення нестандартних задач, при розв'язання яких були виявлені якості, властиві творчій діяльності [6, с. 166].

Розглянемо інтелект у формуванні культури професійного спілкування студентів – майбутніх тележурналістів. Опануванню навичок інтелекту сприяло відчуття студентами власної повноцінної суб'єктної позиції в різних видах діяльності, а саме активність і включеність. Це дає відчуття реальної можливості прояву конкретного професійного мислення, інтелектуальної активності, найінтенсивнішого розвитку та прояву якостей, властивих творчій діяльності, тобто вигадку, кмітливість, винахідливість, здатність до переформулювань, уміння виявляти сховані проблеми управляти ситуацією зумовило розвиток здатності контролювати не лише свій психоемоційний стан, але й позитивно впливати на стан оточуючих –

партнерів по спілкуванню й діяльності – товаришів по навчанню, друзів, співробітників на практиці.

Перші кроки на шляху розвитку інтелекту відбувалися при досить успішних спробах студентів – майбутніх тележурналістів зайнятися самоорганізацією й самоуправлінням власною навчальною діяльністю – формулюванням цілей і завдань, складанням планів, пошуками ресурсів, самостійним прийняттям рішень, самооцінкою виконаної роботи. Далі студенти набували досвіду підвищення професійної компетентності, навичок дослідницької роботи (виконання деяких викладацьких функцій унаслідок делегування повноважень лектора, тренера, дослідника), на рівні навчальних підгруп різних за кількістю учасників і обов'язково змінного складу, на рівні творчих груп, які беруть участь у суспільному житті факультету.

Нарешті, спрямованість методичного компонента процесу навчання (у складі якого ми розглядаємо в єдності методи й форми навчання) забезпечувалася нами в ході формувального експерименту цілеспрямованою селекцією й застосуванням у навчальному процесі комплексу методів і форм навчання, відповідних критерію максимальної адекватності поставленим завданням формування й розвитку в майбутніх тележурналістів креативності, емоційної стійкості та інтелекту як основних професійно важливих якостей .

В ході формувального експерименту, первинне значення для розвитку креативності мали дві основні форми роботи студентів – індивідуальна робота з викладачами, кураторами й наставниками практики в ході консультацій (визначення характеру й обсягу творчих індивідуальних завдань під час вивчення дисциплін „активу” професійної підготовки та проходження виробничих практик; педагогічна допомога й підтримка у виконанні завдань) і самостійна робота студентів (виконання творчих завдань та їх презентація в

групі). Важливу роль у забезпеченні спрямованості на розвиток креативності відіграла участь студентів у навчально - і науково-дослідній роботі (залучення до процесу наукової творчості) – підготовка проектів і написання статей, присвячених проблематиці формування культури професійного спілкування у майбутніх тележурналістів.

У формах групової, індивідуальної й самостійної роботи майбутніх спеціалістів ми реалізували вирішення завдань розвитку емоційної стійкості. Групова форма роботи давала можливість моделювати (відпрацювання ЕС у момент дії емоціогенних чинників) і спостерігати за поведінкою учасників у заданій ситуації, організувати рефлексію студентами власних дій і при необхідності надалі коректувати прояв рівня сформованості емоційної стійкості в індивідуальній роботі з викладачами. Завдання для самостійної роботи передбачали: проведення самоспостережень в обмежених часом рамках і в різних ситуаціях за власним психоемоційним станом; самоаналіз, цілеспрямований пошук і фіксацію в особистих щоденниках ресурсів ЕС; у якості домашніх завдань – складання власної профілактичної антистресової програми (з подальшим груповим обговоренням) й освоєння психогімнастичних вправ, що підвищують рівень ЕС [5, с. 66].

Активізація інтелектуальної діяльності студентів здійснювалась за рахунок підвищення рівня самостійності студентів (у складанні тестів, роботою над ними), формування прийомів вирішення нестандартних задач, при розв'язанні яких були виявлені якості, властиві творчій діяльності. У процесі активної роботи у студентів формувалося відношення не тільки до об'єкта пізнання, але і до самого себе, що сприяє вихованню соціально активного члена суспільства. Інтелектуальна активність студента виявила своєю

спрямованістю, насамперед, у зв'язку з професійною діяльністю, відносно якої засвоєння знань виступало необхідною умовою. Активне, супроводжуване глибоким інтересом засвоєння знань відбувалось після усвідомлення необхідних професійних потреб. При організації активного навчання між навчальною дисципліною та студентом “міститься” практична професійна діяльність, яка дозволяє усвідомити майбутньому фахівцю значення засвоєваних знань і сформулювати пізнавальні мотиви [4, с. 106-108].

Задля стимулювання інтелектуальної активності студентів на практичних заняттях використовувалися різні прийоми створення проблемних ситуацій. Це сприяло: підводження студентів до суперечності й пропозиція знайти спосіб її розв'язання; виклад різних точок зору на одне і те саме питання; розгляд явища з різних позицій; робити висновки із ситуації, зіставляти факти, узагальнювати, порівнювати; постановка конкретних питань (на обґрунтування, узагальнення, конкретизацію, логіку міркувань); визначення проблемних теоретичних та практичних завдань [2, с. 135].

У процесі проблемного навчання як дидактичної системи використовувалися активні методи навчання: проблемний виклад, частково-пошуковий чи метод евристичної бесіди, дослідницький метод, метод доцільних задач. Застосування цих методів сприяло розвитку продуктивного мислення, інтелектуальної активності та самостійності студентів. Під час проблемного викладу навчальної інформації постановка проблем посилює увагу студентів, активізує процеси сприйняття й усвідомлення того, що пояснює викладач. Застосовуючи частково-пошуковий метод або метод евристичної бесіди, заздалегідь підготовлюється система запитань, відповідаючи на які, студенти самостійно формулюють нові означення, знаходять спосіб вирішення завдань. Евристичні прийоми в навчальному

пізнанні дозволили здійснювати пошук розв'язань поставлених задач із застосуванням не заданої, а своєї системи розумових дій [3, с. 57]. Евристичні способи, прийоми і пов'язані з ними методи розумового моделювання спрямовують творчу активну діяльність студентів у напрямку до самостійного розкриття сутності питання, яке вивчається. Дослідницький метод передбачив самостійний пошук вирішення пізнавального завдання, при цьому сама проблема висувається студентом або її формулює сам викладач, але, так чи інакше, її повинен вирішити студент самостійно. Використання методу доцільних задач означає вивчення теми з постановки завдання, забезпечуючи мотивацію вивчення теоретичного матеріалу, тим самим активізуючи інтелектуальну діяльність [2, с. 126]. Навчальні задачі, навчальний процес і професійна підготовка студентів у достатньо яскравій формі інтенсифікуються у ділових іграх, де моделюються характерні ситуації наукового пошуку чи майбутньої професійної діяльності. Пошуки прийняття рішення за допомогою ігор відпрацьовуються за подібністю до реальної обстановки у стислій і змістовній формі [3, с. 65].

У викладі матеріалу, в дискусіях учасники мають змогу висловлювати особливості свого розуміння предмета вивчення та власні міркування конструктивні і раціональні форми розв'язання задачі. Стимулюванню інтелектуальної активності студентів сприяла також їхня самостійна навчальна та науково-дослідна діяльність.

Наукова студентська робота як метод самостійного пошуку дозволяє студентам глибше засвоїти науковий матеріал, а також стимулює інтерес до участі у більш глибоких дослідженнях. У процесі такої роботи виявляються схильності студентів до певної сфери діяльності, їх творча обдарованість і формуються навички у самостійному науковому пошуку. Для розвитку інтелекту

найефективнішою в ході нашого експерименту була визнана групова робота студентів, яка надала широкі можливості для: моделювання в навчальному процесі ситуацій, що сприяють прояву інтелекту, відпрацювання на навчальному матеріалі, що стосується специфіки культури спілкування тележурналіста, прояв інтелекту у двох основних площинах професійної взаємодії – командоутворення й співпраця з колегами та партнерами; відстеження розстановки учасників групового процесу з погляду займаних ролей і позицій (діагностика ПВЯ); організації швидкого зворотного зв'язку, що надається групою .

Таким чином, ми проаналізували розвиток інтелекту студентів – майбутніх тележурналістів у системі вищої школи: визначили, що для розвитку інтелекту найефективнішою в ході експерименту була визнана групова робота студентів, яка надала нам широкі можливості для: моделювання в навчальному процесі ситуацій, що сприяють прояву інтелекту, відпрацювання на навчальному матеріалі, що стосується специфіки культури спілкування тележурналіста. Перспективу подальших розвідок може скласти дослідження інтелектуальних ситуацій у педагогічному процесі.

Література:

- 1. Державна національна програма „Освіта” („Україна XXI століття”).*
- 2. Латыпов Н. Минута на размышление. Основы интеллектуального тренинга / Н. Латыпов. – Спб.: Питер, 2005. – 336с.*
- 3. Ушаков Д. В. Интеллект: структурно-динамическая теория / Д. В. Ушаков. – М.: Ин-т психологии РАН, 2003. – 354 с.*

4. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – Томск: Изд-во Том. ун-та; М.: Барс, 1997. – 392с.
5. Gardner H.E. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic book* / H. E. Gardner. – 1983.
6. Sternberg R. J. *The concept of “giftedness”: A pentagonal implicit theory* / R. J. Sternberg // *The origins and development of high ability*. – Chichester: Wiley (Ciba Foundation Symposium).

References:

1. *Derzhavna natsionalna prohrama „Osvita” („Ukraina XXI stolittia”)*.
2. Latipov N. *Mynuta na razmyshlenye. Osnovu yntellektualnoho trenynha* / N. Latypov. – Spb.: Pyter, 2005. – 336s.
3. Ushakov D. V. *Yntellekt: strukturno-dynamycheskaia teoryia* / D. V. Ushakov. – M.: Yn-t psykholohyy RAN, 2003. – 354 s.
4. Kholodnaia M. A. *Psykhohohyia yntellekta: paradoksy yssledovanyia* / M. A. Kholodnaia. – Tomsk: Yzd-vo Tom. un-ta; M.: Bars, 1997. – 392s.
5. Gardner H.E. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic book* / H. E. Gardner. – 1983.
6. Sternberg R. J. *The concept of “giftedness”: A pentagonal implicit theory* / R. J. Sternberg // *The origins and development of high ability*. – Chichester: Wiley (Ciba Foundation Symposium).

373.3.016:81-053.5

**СУТНІСТЬ І ХАРАКТЕРИСТИКА КОМУНІКАТИВНО-
МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Шалівська Ю.В.

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна, Рівне

Предметом статті є комунікативно-мовленнєвий розвиток учнів початкової школи. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні сутності комунікативно-мовленнєвого розвитку та

характеристиці структури комунікативно-мовленнєвих умінь. Розглянуто різні погляди стосовно розуміння розвитку мовлення, трактування та класифікації комунікативно-мовленнєвих умінь. Автором зроблено висновок про те, що для успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку необхідним є формування узагальнених комунікативно-мовленнєвих умінь, під якими розуміють здатність мовця забезпечити правильне застосування вербальних і невербальних засобів у процесі взаємодії, комунікації і спілкування його з іншими мовцями в різних комунікативно-мовленнєвих ситуаціях.

Ключові слова: розвиток, розвиток особистості, розвиток мовлення, зв'язне мовлення, комунікативно-мовленнєвий розвиток, комунікативно-мовленнєві вміння.

Shalivska Y.V. The essence and characteristics of communicative-speech development of younger students / Rivne State Humanitarian University, Ukraine, Rivne

The subject matter of the article is communicative-speech development of primary school students. The goal of research is to justify the essence of communicative-speech development and the characterization of the structure of communicative-speech skills. Discusses various views regarding the understanding of speech development, interpretation and classification of communicative-speech skills. The author have drawn conclusions that successful communicative speech development requires the formation of a generalized communicative and linguistic skills, which are understood the ability of the speaker to ensure the correct application of verbal and non-verbal means in the communication process, communication with other speakers in different communicative-speech situations.

Key words: development, personality development, speech

development, a connected speech, communicative-speech development, communicative-speech abilities.

Вступ. Одним із провідних завдань навчання у школі є формування в учнів умінь та навичок, які б сприяли вільному використанню засобів мови у будь-яких життєвих ситуаціях під час сприймання, відтворення та створення висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення. У цьому контексті все більшої актуальності набуває комунікативно-мовленнєвий розвиток як необхідна умова успішного навчання та формування соціально активної особистості.

Важливим підґрунтям комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів є законодавчі акти, державні програми й концепції реформування освіти в Україні: Концепція мовної освіти в Україні, Концепція навчання державної мови в школах України, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, базова навчальна програма, Державний стандарт початкової загальної освіти та ін.

Проблема розвитку мовлення учнів досліджувалася в різних напрямках: розвиток мовлення дітей раннього і дошкільного віку (А. Арушанова, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Гвоздєв, Н. Горбунова, А. Зрожевська, К. Крутій, Н. Луцан, І. Луценко, Л. Михайлова, О. Трифонова та ін.); комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей (А. Богуш, Н. Горлова, В. Казаковська, Н. Лепська, Т. Піроженко, С. Цейтлін); розвиток мовлення учнів молодшого шкільного віку (О. Артемова, В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Р. Вовкотруб, І. Гудзик, Л. Кашуба, Г. Коваль, Л. Кутенко, Т. Ладиженська, О. Лобанчук, Л. Лук'яник, М. Львов, Л. Міненко, О. Павлик, Л. Порядченко, Н. Сіранчук, В. Собко, Л. Соловець, Л. Федоренко, О. Хорошковська та ін.) тощо.

Як свідчить практика навчання, з усіх предметів, що вивчаються у школі, найбільші можливості для комунікативно-мовленнєвого розвитку мають уроки читання – важливий навчальний предмет і одночасно – засіб навчання. Читання як один із видів мовленнєвої діяльності (слухання, мовлення, читання і письмо) забезпечує розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок учнів. У психолого-педагогічній та науковій літературі проблема комунікативно-мовленнєвого розвитку школярів на уроках читання ще не знайшла достатнього висвітлення, що негативно позначається на практиці навчання.

Формулювання мети статті та завдань. Мета статті – обґрунтувати сутність комунікативно-мовленнєвого розвитку та схарактеризувати структуру комунікативно-мовленнєвих умінь.

Виклад основного матеріалу. Визначимось насамперед з поняттями «розвиток», «розвиток особистості», «розвиток мовлення».

Розвиток розуміємо як певні видозміни індивіда від простого до складного, від нижчого до вищого в процесі накопичення кількісних змін, що ведуть до якісних перетворень.

Розвиток особистості – це процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його виховання, навчання, соціалізації. Дитина/учень вступає у взаємодію з довколишнім світом, оволодіваючи досягненням людства. Розвиток особистості здійснюється у процесі діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних цій особистості [1, с.404-405].

Розвиток мовлення розуміємо як цілеспрямоване формування в учнів мовленнєвих умінь і навичок, що забезпечують функціонування мовлення відповідно до мовних норм, сформованість мовленнєвої активності, самостійності в оволодінні лінгвістичною інформацією, уміння використовувати різноманітні засоби спілкування.

Існують різні погляди стосовно розуміння розвитку мовлення. Згідно дослідження М. Рождественського, одні вчені вважають, що мовлення розвивається спонтанно, саме по собі, у зв'язку зі збагаченням свідомості дитини різноманітними уявленнями і поняттями, розширенням її життєвого досвіду. На думку інших, розвивати мовлення – означає навчати дітей зв'язного висловлення думок в усній і письмовій формах. Треті – висувають до шкільного навчання вимогу – розвивати у дітей вміння вільно, плавно і красиво говорити і писати про різні предмети і явища життя, давати повну свободу мовленнєвій творчості дітей. Четверті – стверджують про необхідність і доцільність пропонувати учням спеціальні граматичні вправи, щоб діти мали можливість найбільш повно застосовувати отримані відомості про частини мови, речення, орфографічні та інші правила у створених ними реченнях, викладах та творах. Існує також такий погляд на розвиток мовлення, що це передусім розвиток вимовно-слухової форми, виразного читання і вимови, тому потрібно навчати дітей правильної вимови, дикції, виразного читання і т.ін. [2, с. 4-5].

Під розвитком мовлення учнів початкової школи у вузькому значенні розуміємо оволодіння ними сукупністю комунікативно-мовленнєвих умінь, що забезпечують готовність до повноцінного мовленнєвого спілкування в усній та письмовій формах. При цьому знання та вміння з мови та мовознавства становлять для учнів фундамент, на якому відбувається оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями.

У більш широкому значенні розвивати мовлення учнів початкових класів – означає вчити їх практично оволодівати різними аспектами мови, умінням вимовляти, добирати відповідні слова для відображення предметів і явищ дійсності, висловлювати свої думки у

зв'язній формі, вільно і правильно, відповідно до вимог шкільної програми користуватися мовою як засобом спілкування в різних життєвих ситуаціях [3].

З лінгводидактичного погляду, розвиток мовлення учнів початкової школи передбачає: 1) збагачення словникового запасу учнів; 2) засвоєння норм літературної мови; 3) формування умінь і навичок будувати висловлювання в усній і письмовій формах певного типу і стилю мовлення з урахуванням ситуації спілкування.

Необхідність навчання дітей зв'язно висловлювати свої думки передбачає розділ «зв'язне мовлення», який закріпився в методиці викладання мови у початковій школі. Зв'язне мовлення – це процес, діяльність мовця, послідовний усний чи письмовий виклад думок, знань. Наслідком такої діяльності стає текст – сукупність взаємопов'язаних самостійних речень, об'єднаних спільним предметом (темою) й основною думкою висловлювання за допомогою мовних (лексичних, граматичних та інтонаційних) засобів. У методиці ці два поняття – зв'язне мовлення і текст – стоять поряд [4, с. 105].

Визначимося з поняттям «комунікативно-мовленнєвий розвиток», який ми розуміємо як процес становлення і формування мовної/мовленнєвої особистості у процесі взаємодії, комунікації і спілкування її з іншими мовцями в різних мовленнєво-комунікативних ситуаціях (спонтанних, навчально-організованих); включення мовця в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, комунікативно-мовленнєвої, пізнавально-мовленнєвої та ін.), спрямованими на реалізацію завдань навчання, пізнання, спілкування.

Вчені (А. Богуш, М. Вашуленко, Т. Донченко, І. Луценко, В. Мельничайко, Т. Михайловська, А. Нікітіна, М. Пентиліук, Н. Притулик, Л. Скуратівський, В. Сульниченко, О. Федорова, Г. Шелехова) під

комунікативно-мовленнєвим розвитком учнів розуміють: формування комунікативно-мовленнєвої компетенції школярів, опанування ними понятійним апаратом з комунікативно-мовленнєвого розвитку; розвиток здатності до повноцінного спілкування за допомогою мовних засобів, оволодіння різними стилями, типами і жанрами мовлення, засвоєння особливостей функціонування мовних одиниць у текстах різних стилів, типів і жанрів мовлення; вироблення в учнів основних видів мовленнєвих (слухати, читати, говорити і писати) та комунікативних умінь; засвоєння учнями властивостей мовлення (логічність, правильність, точність, виразність, багатство, доречність, влучність); формування навичок культури мовлення тощо [5].

На думку О. Леонтєва, у процесі комунікативно-мовленнєвого розвитку формуються вміння визначати комунікативне завдання (чого я хочу досягти), усвідомлювати своє мовлення, робити його довільної форми і вміти адекватно добирати мовні чи мовленнєві засоби для досягнення поставлених цілей [6, с. 386-387].

У комунікативно-мовленнєвому розвитку відображено не лише прогресивні зміни в умінні дитини побудувати висловлювання на основі словника, що розширюється, і оволодіння мовними правилами (граматикою), але, як зазначає І. Зимняя, і: а) розвиток слухання (аудіювання) і читання; б) розвиток письма; в) характер взаємодії усіх видів мовленнєвої діяльності в цьому розвитку; г) розвиток комунікативно-мовленнєвих механізмів – встановлення смислових зв'язків (осмислення), взаємодія оперативної і постійної пам'яті, ймовірного прогнозування і попереджувального синтезу як прояв випереджувального відображення; г) розвиток мовних засобів мовленнєвої діяльності розширенням і структурною організацією словника і засвоєння мовних правил; д) розвиток способів формування і формулювання думки та їх усвідомленої диференціації

для різних умов спілкування [7, с. 127].

Як зазначає Т. Піроженко, поняття «комунікативно-мовленнєвий розвиток» прийшло на зміну поняттю «мовленнєвий розвиток» і може відбуватись у двох аспектах: у практиці довільного мовленнєвого спілкування (такий розвиток інтуїтивний, неусвідомлений); у процесі спеціально спланованого, організованого та керованого навчання [8].

Джерелами комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів є спілкування в повсякденному житті зі своїми ровесниками, батьками, спостереження за довколишнім світом, художня література, радіо й телебачення, усна народна творчість, ігрова та навчальна діяльність тощо.

За результатами комунікативно-мовленнєвого розвитку, як зазначають учені (А. Богуш, Г. Демидчик, І. Луценко, Т. Михайловська, Н. Притулик, В. Сульниченко), учні мають оволодіти вміннями розрізняти усне і письмове мовлення; переказувати тексти; брати участь у розмові, дотримуватись норм етикету у спілкуванні; складати усні та письмові невеликі за обсягом твори на визначену вчителем чи самостійно обрану тему з дотриманням граматичних, орфоепічних, правописних і комунікативно-мовленнєвих умінь, вміти зв'язно висловлюватись [9; 12; 13; 14; 15; 16]. Відтак, розгляд проблеми комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів неможливе без осмислення поняття «комунікативно-мовленнєві вміння».

Схарактеризуємо поняття «вміння». За словником, «вміння – це знання в дії; система прийомів, які послідовно виконує людина у відповідному виді діяльності для досягнення конкретного результату; засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. Вміння формуються шляхом вправ та створюють можливість виконання дій не лише у звичних, а й у змінених умовах [10, с. 29].

Словникові джерела визначають комунікативні вміння як «один із видів спеціальних умінь, пов'язаних з умінням сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові висловлювання» [11, с. 132].

За А. Богуш, мовленнєві вміння – це засвоєні суб'єктом норми і правила мови, сукупність мовленнєвих дій, операцій, які дають можливість здійснювати мовленнєву діяльність [9, с. 74].

Схарактеризуємо комунікативно-мовленнєві вміння, які були предметом дослідження А. Богуш, Г. Демидчик, І. Луценко, Т. Михайловська, Н. Притулик, В. Сульниченко та ін.

На думку А. Богуш, І. Луценко, комунікативно-мовленнєві вміння – це вміння керувати мовленнєвою діяльністю у процесі розв'язання різноманітних комунікативних завдань [9; 12, с. 16].

За визначенням Г. Демидчик, комунікативно-мовленнєві вміння – це здатність мовця забезпечити правильне застосування словесних і невербальних (міміка, жести) засобів для ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування [13, с. 42]. Для їх формування необхідне розуміння взаємозв'язків між знаннями з граматики й комунікативно-мовленнєвими вміннями, які полягають у тому, що мовленнєва діяльність є більш ефективною, якщо формується на основі відповідних лінгвістичних знань.

Т. Михайловська трактує комунікативно-мовленнєві вміння як творчі вміння, що включають у себе сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, спрямованих на сприйняття, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування [14, с. 41].

За визначенням Н. Притулик, комунікативно-мовленнєві вміння – це вміння, необхідні для ефективного здійснення мовленнєвої

діяльності в умовах міжособистісної взаємодії, тобто в різних ситуаціях спілкування: з різною метою, в різних умовах, з різними співрозмовниками [15, с. 12]. На її думку, основою комунікативно-мовленнєвих умінь є частково-мовленнєві вміння (звукимовні, орфоепічні, лексичні, граматичні) та загальномовленнєві (уміння слухати-розуміти, говорити, читати, писати).

В. Сульниченко до комунікативно-мовленнєвих умінь школярів відносить: уміння користуватися в тексті механізмами еквівалентних замін, визначати комунікативні наміри автора тексту; вміння проводити мовленнєвий аналіз ситуації спілкування, зафіксований у тексті з урахуванням його компонентів – місця, часу, мотивів, мети й учасників спілкування; уміння користуватись у створенні тексту основними мовленнєвими поняттями (стилі, типи мови, способи зв'язку пропозицій у тексті); вміння створювати ситуацію спілкування через використання системи комунікативних вправ; уміння інтерпретувати і продукувати висловлення з метою розвитку комунікативно-мовних умінь і навичок; уміння створювати свої тексти, що мають складну жанрову і стилістичну природу; вміння трансформувати текст з урахуванням поставлених комунікативних завдань; уміння видозмінювати текст за певною моделлю й на основі його значеннєвої цілісності [16, с. 201].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Означені трактування і класифікації відображають певні аспекти комунікативно-мовленнєвої діяльності. Тому для успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку необхідним є формування узагальнених комунікативно-мовленнєвих умінь, під якими розуміємо здатність мовця забезпечити правильне застосування вербальних і невербальних засобів з метою ефективною взаємодії з учасниками акту спілкування у будь-якій життєвій ситуації.

У процесі мовленнєвого зростання відбувається присвоєння школярем соціальних норм (мови), а також здатність до адекватного застосування мовних засобів залежно від мети і завдань комунікації. Важливим засобом своєчасного комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів вважаємо орієнтацію початкової школи на компетентнісний підхід.

Подальші наукові пошуки будуть спрямовані на з'ясування стану комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів на уроках читання у практиці сучасної початкової школи.

Література:

1. Гончаренко С.У. *Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст] / Семен Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 519 с.*
2. *Речевое развитие младших школьников [Текст]: Сборник статей / Под. ред. Н. С. Рождественского. – М.: Просвещение, 1970. – 224 с.*
3. *Рамзаева Т.Г. Русский язык: 2 класс: книга для учителя: планирование системы уроков / Т. Г. Рамзаева, Г. С. Щеголева. – 5-е изд., стер. – М.: Дрофа, 2002. – 128 с.*
4. *Коваль Г. П. Методика викладання української мови: навч. посіб. [для студ. педінст., гуманіст. універс., пед. коледж.] / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – [2-ге вид., доопр. та допов.]. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.*
5. *Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема [Текст] / Т. Донченко // Дивослово, – 2006. – № 5. – С. 2-5.*
6. *Леонтьев А.А. Этнопсихология и социальная психология [Текст] // Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды. – М., Воронеж: НПО*

«МОДЭК», 2001. – 448с.

7. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе [Текст] / И.А.Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 222с.

8. Пироженко Т.А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка: Монография [Текст] / Т.А. Пироженко. – К.: Нора-принт, 2002. – 308с.

9. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / А.Богуш, Н.Гавриш. – К.: Вища шк., 2007. – 542с.

10. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика. Словник-довідник / Упоряд. А.М. Богуш, К.Л. Крутій. – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2014. – 200с.

11. Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – Львів, Вид.центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 340с.

12. Луценко І. Мовленнєвому заняттю – комунікативну мету / І. Луценко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 01 (Січ.). – С. 16-17.

13. Демидчик Г. С. Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами службових частин мови [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Демидчик Галина Степанівна. – К., 2001. – 211 с.

14. Михайловская Г. А. Теория и практика формирования коммуникативно-речевых умений у учащихся 5-9 классов в процессе изучения русского языка [Текст]: дис. ... доктора пед. Наук: 13.00.02 / Михайловская Галина Александровна. – Херсон, 2001. – 406 с.

15. Притулик Н. Формування умінь українського комунікативного мовлення в умовах російсько-української двомовності [Текст] / Н.Притулик // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С.12.

16. Сульниченко В.М. До проблеми вдосконалення технології

мовної освіти у процесі комунікативного навчання [Текст] / В. М. Сульниченко // *Наука і освіта*. – № 4-5. – 2004. – С.201.

References:

1. Honcharenko S.U. *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Tekst] / Semen Honcharenko*. – Rivne: Volynski oberehy, 2011. – 519 s.
2. *Rechevoe razvitie mladshikh shkolnikov [Tekst]: Sbornik statei / Pod. red. N. S. Rozhdestvenskogo*. – M.: Prosveshchenie, 1970. – 224 s.
3. Ramzaeva T.G. *Russkii iazyk: 2 klass: kniga dlia uchitelia: planirovanie sistemy urokov / T. G. Ramzaeva , G. S. Shchegoleva*. – 5-e izd., ster. – M.: Drofa, 2002. – 128 s.
4. Koval H. P. *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy: navch. posib. [dlia stud. pedinst., humanist. univers., ped. koledzh.] / H. P. Koval, N. I. Derkach, M. M. Naumchuk*. – [2-he vyd., doopr. ta dopov.]. – Ternopil: Aston, 2008. – 287 s.
5. Donchenko T. *Movlennievi rozvytok yak naukovo-metodychna problema [Tekst] / T. Donchenko // Dyvoslovo*, – 2006. – № 5. – S. 2-5.
6. Leontev A.A. *Etnopsikhologija i sotcialnaia psikhologija [Tekst] // Iazyk i rechevaia deiatelnost v obshchei i pedagogicheskoi psikhologii: izbrannye psikhologicheskie trudy*. – M., Voronezh: NPO «MODEK», 2001. – 448s.
7. Zimniaia I.A. *Psikhologija obuchenii inostrannym iazykam v shkole [Tekst] / I.A. Zimniaia*. – M.: Prosveshchenie, 1991. – 222s.
8. Pirozhenko T.A. *Kommunikativno-rechevoe razvitie rebenka: Monografiia [Tekst] / T.A. Pirozhenko*. – K.: Nora-print, 2002. – 308s.
9. Bohush A. *Doshkilna linhvodydaktyka. Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy: pidruchnyk / A. Bohush, N. Havrysh*. – K.: Vyscha shk., 2007. – 542s.
10. Bohush A.M. *Doshkilna linhvodydaktyka. Slovnyk-dovidnyk /*

Uporiad. A.M. Bohush, K.L. Krutii. – Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD, 2014. – 200s.

11. *Kochan I.M. Slovnyk-dovidnyk z metodyky vykladannia ukrainskoi movy / I. M. Kochan, N. M. Zakhliupana. – Lviv, Vyd.tsentr LNU im. I.Franka, 2005. – 340s.*

12. *Lutsenko I. Movlennievomu zaniattiu – komunikatyvnu metu / I. Lutsenko // Doshkilne vykhovannia. – 2002. – № 01 (Sich.). – S. 16-17.*

13. *Demydchuk H. S. Rozvytok komunikatyvno-movlennievych umin molodshykh shkolariv zasobamy sluzhbovykh chastyn movy [Tekst]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Demydchuk Halyna Stepanivna. – K., 2001. – 211 s.*

14. *Mikhailovskaia G. A. Teoriia i praktika formirovaniia kommunikativno-rechevykh umenii u uchashchikhsia 5-9 klassov v protsesse izucheniiia russkogo iazyka [Tekst]: dis. ... doktora ped. Nauk: 13.00.02 / Mikhailovskaia Galina Aleksandrovna. – Kherson, 2001.–406 s.*

15. *Prytulyk N. Formuvannia umin ukrainskoho komunikatyvnoho movlennia v umovakh rosiisko-ukrainskoi dvomovnosti [Tekst] / N.Prytulyk // Pochatkova shkola. – 2004. – № 6. – S.12.*

16. *Sulnychenko V.M. Do problemy vdoskonalennia tekhnolohii movnoi osvity u protsesi komunikatyvnoho navchannia [Tekst] / V. M. Sulnychenko // Nauka i osvita. – № 4-5. – 2004. – S.201.*

CONTENTS

I. ECONOMICAL AND TECHNICAL SCIENCES

Identifying the effect of shadowzation on the competitiveness of the Ukraine's national economy 4

PhD of Economic Science, Associate professor, Oksana Verstyak

Influence technical and technological factors on efficiency combine harvesters 16

Doctor of Technical sciences, Voytuk V.,

PhD of Technical sciences, Karabinesh S.S., Demko A.A.

The development of resource saving tehnological processes of manufacture of rims with limited production resources 26

PhD of Technical Sciences, Konovalenko A.D., Solodovnikov A.A.

II. POLITICAL SCIENCES

Lobbying as a form of political dialogue in Ukrainian society 39

Doctor of Political Sciences, Kornienko V. A., Godnje S. P.

III. PEDAGOGICAL SCIENCES

Methodic recommendations to scientific and pedagogic staff connected with the formation of emotional competence of future psychologists in the process of professional preparation 47

Voitsich I.V.

Study of fundamental physical concepts using the symmetry properties based on physical and computer modeling in higher education technical profile

PhD of Pedagogic, Kuzmenko O.S.,

62

PhD of Pedagogic, Dembitskaya S.V.

On the problem of professional training of future teachers of economy

PhD student, Kucheriava K. V.

74

Intellectuality in formation culture professional future communication journalist (high school)

Nosova K. V.

85

The essence and characteristics of communicative-speech development of younger students

Shalivska Y.V.

93